

Kommunikation

Kulturen 2018

Kommunikation

Kulturen 2018

Kommunikation. Kulturen 2018

© Copyright Kulturen 2018

Ansvarig utgivare: Gustav Olsson

Redaktör: Johan Hofvendahl

Foto: Viveca Ohlsson (om ej annat angivits)

Grafisk form: Maria Jörgel Andersson, Mediamonstret

I redaktionen: Gustav Olsson, Johan Hofvendahl, Viveca Ohlsson

Typsnitt: Janson Text, Rockwell

Tryck: Norra Skåne Offset 2018

Papper: Tom&Otto silk 130 g

ISSN: 0454-5915

ISBN: 978-91-87054-12-9

Innehåll

Kulturens årsbok 2018	4
GUSTAV OLSSON	
Inledning	6
JOHAN HOFVENDAHL	
Ett jag förutsätter alltid ett du	8
JON HELGASON	
Att skriva för sig själv	34
ANDERS JANSSON	
Myntbilder som propaganda	58
CONNY JOHANSSON HERVÉN	
Samling vid lägerelden	72
GUNILLA JARLBRO	
Kläderna gör mannen	90
KARIN HINDFELT	
Runstenar skiftar mening	110
JES WIENBERG	
Kommunikation längs vägen	130
NIKLAS INGMARSSON	
Formspråk för demokrati	156
HENRIK BORG	
CHAPTER INTRODUCTIONS	184
MEDVERKANDE FÖRFATTARE	188
GÅVOR OCH DONATIONER	190
KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN FÖR SÖDRA SVERIGE	191

Kulturens årsbok 2018

GUSTAV OLSSON

KULTURENS ÅRSBOK utkommer nu i sin 84:e årgång.

Det är en bok som handlar om museets innehåll i vid bemärkelse, om något kulturhistoriskt tema. Men årsboken fyller också en annan funktion. Den är vårt sätt att kommunicera med dig som läser detta.

En gång i tiden var det årsboken och den kraftiga expansionen av medlemsföreningen, *Kulturbistoriska föreningen för södra Sverige*, som räddade museet och dess ägare från ekonomisk kris. Än idag är den vårt mest påtagliga sätt att nå till våra medlemmar – och andra – som bryr sig om museet och museets innehåll. Vad är det då vi vill säga?

Först vill vi säga att vi finns på riktigt. Boken finns i fysisk form, den kommer inte som e-post, podd eller på annat sätt. Förhoppningen är att boken kan finnas i ditt hem eller på någon annan plats där du vistas som en handfast påminnelse att du har en pålitlig vän i Lund. Kanske har du fått den som inflyttningspresent när du har flyttat ny till Skåne eller Lund. Kanske har du med den som ett minne från ett besök på Kulturen eller som ett minne från någon tid i livet när du ofta besökte Kulturen. Kanske har du köpt eller hämtat den i museibutiken eller fått den hemskickad i posten. Kanske finns det ett helt annat skäl till att du läser boken just nu.

Sedan vill vi säga – tack för hjälpen! Tack för att du hjälper oss att bevara och sprida kulturhistoria. Historien kan hjälpa oss att utvecklas som människor, genom den kan vi förstå vårt samhälle och gemensamt verka för att göra det bättre.

Med förhoppning om god läsning,
Gustav Olsson, MUSEICHEF

Gustav Olsson,
Kulturens
museichef,
kommunicerar
med Underlandet
vid invigningen
av den senaste
lekutställningen,
Alice i Underlandet.

Inledning

JOHAN HOFVENDAHL

KOMMUNIKATION. Ett slitet ord, som betyder så mycket, omfattar så många olika aspekter. Och som är så viktigt. En undersökning som gjordes för några år sedan, visade att relationsexperten i tv-soffor och på nätet i nio fall av tio gav svaret att frågeställaren skulle kommunicera med sin partner, ”Ni måste prata med varandra om det här”, ett slags universalmedel. (Undersökningen visade också att experterna ofta sattes på hårt prov när de i förekommande fall fick tillbaka frågan ”Men hur gör jag då när problemet bland annat handlar om att vi inte kan kommunicera?”)

Kommunikation, så oundvikligt, så omöjligt att kontrollera, ständigt pågående, även när vi ”stänger av” den, ”bryter” den, ”tar avstånd” från den, för tystnad talar, ibland formligen skriker. ”Alltså, att de inte har satt upp en skylt här, det visar ju att de inte begriper hur vanligt folk tänker.” Det spelar ingen roll hur du klär dig, hur du rör dig, hur du pratar, vad du säger, eller om du väljer att försöka undvika allt sådant – *inte* klä dig, *inte* röra dig, *inte* prata – det kommunicerar lik förbaskat! Hur diskret du än väljer att leva, hur oavsiktligt kommunikativ du än försöker vara, oavsett om du finns på Facebook eller inte, kommer folk i din omgivning att ”läsa av” dig och ”se en massa tecken på” och ”signalera om” sådant som formar uppfattningen om dig som person, ofta med mer eller mindre vågade sträckningar till vad som därmed rimligen också borde försiggå i ditt själsliga, inre liv – den du är och vad som driver dig.

Kommunikation, själva basen i allt lärande och den enda möjligheten att få kunskap om sådant som går utöver egna erfarenheter. Det enda sättet att kuva språkförbistring, själva huvudingrediensen i alla recept som går ut på att bekanta sig med nya människor, nya idéer och nya perspektiv – och en förutsättning för att tolka, förstå och prata om ”det främmande”. Kommunikation, som ger en rymd av uttrycksmöjligheter till den som vill frigöra sina tankar, men som samtidigt begränsar oss (ibland starkt) eftersom vi i de flesta sammanhang måste förhålla oss till en uppsjö av sociala regler och krav som vi själva har skapat. De val vi gör kommunicerar inte bara ett särskilt språkligt innehåll utan även hur vi behärskar dessa regler och krav, och vi blir naturligtvis ”avlästa” av andra därefter.

Kommunikation är naturligtvis ett ständigt aktuellt område för ett museum, och därför har vi valt att ägna årets årsbok åt just detta ämne. Därtill en särskild ”kulturhistorisk twist” på ämnet, nämligen att dyka ner i några exempel där en särskild kommunikativ praktik – som att skriva dagbok, skriva brev, sätta upp vägskyltar, etcetera – i sig kommunicerar kulturhistoriskt intressanta berättelser. Vad säger det oss att man skrev brev till varandra på ett särskilt sätt under en viss tid? Hur förändrades vår tillvaro när den kommunikativa praktiken ”titta på tv” blev en del av vår vardag? Varför har vi sedan urminnes tider präglats mynt med ansikten och annat, när det i någon mening borde räcka med att enbart ange ett särskilt monetärt värde? Där finns den röda tråden, i frågor ställda på sådant sätt, men förvänta dig inte en röd tråd i innehållet. Tänk om vi på förhand visste att den här idén skulle välkomna texter som handlar om t.ex. jättinnan Hyrokkin, Stadshallen, Herr Gärman och Don Johnson!

BREVLÅDA

Tömmes Vardagar
tidigast kl. 9³⁰

JON HELGASON

”Äldre tiders brevskrivande bör ses som ett led i samma kommunikativa spektrum som vår tids sociala medieanvändning. Det tycks ha att göra med ett grundläggande mänskligt behov: behovet att kommunicera och att genom denna kommunikation bli någon, ett jag.”

Postlåda från firma Otto Svensson, Borgeby 17, Flädie.
Använd fram till 1967. KM 59628.

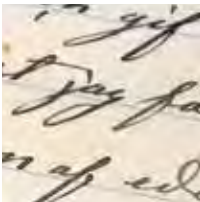
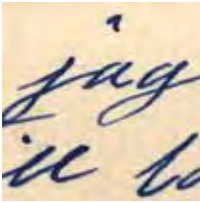
Käse Nisse!

Du undrar väl vem jag är, men mitt namn är Lotta Glader. Har kommit hit från Småland, för att söka huskällerskejlats hos en trevlig o gladlynt herse (helst smålänning)

Efftersom det är skottår tar jag friheten o friar med en gång till Dej, som kommer från samma trakt som jag. O efter vad jag hört, ser Du bra ut o som jag ser har Du en inbjudande röd liten stuga. Skulle jag inte bli antagen så måste Du eller grannen

Ett jag förutsätter alltid ett du

JON HELGASON

Det familjära brevet

Allt sedan antiken har brevet tillskrivits en särskild förmåga att, i högre grad än andra litterära genrer, förmedla en genuin bild av jaget och det inre livet. Med beteckningen ”brev” avses i detta fall det som av forskningen kallas ”det familjära brevet”, som till skillnad från affärsbrev, brev till högre instanser eller brev riktade till mecenater är riktat till adressater som på olika sätt ingår i skribentens intimsfär. Det familjära brevets särskilda förmåga visas inte minst i den folketymologiska tolkning av ordet ”korrespondens” som var levande långt in på 1700-talet. Förledet *kor-* förklarades, felaktigt skall det sägas, härstamma från latinets substantiv *cor*, hjärta, och ordet korrespondens fick då följaktligen den folketymologiska betydelsen: det av hjärtat skrivna.

I lika hög grad som brevet är ”jagets” genre så präglas brevgenrens historia av det faktum att brevet länge och väl också var ett centralt instrument för officiell ämbetsutövning. Förenklat uttryckt kan man beskriva brevgenrens historia som en genom århundradena

Skämtbrev som levererades till Nils Brodd 1971 tillsammans med en halmdocka i naturlig storlek, en så kallad felixgumma. KM arkiv 120.41.

pågående pendling mellan frihet och reglering. Brevet har å ena sidan betraktats som en fri och oreglerad genre, å andra sidan som en genre som var hårt retoriskt normerad och socialt styrd. Längre anmodades man komponera brev utifrån så kallade brevställare – det vill säga ofta väldigt detaljerade anvisningar om hur ett brev skulle skrivas. Brevställarna reglerade hur tilltal, avskedsfras och ämnet för brevet skulle anpassas utifrån givna retoriska och sociala parametrar. Det innebar att brevskrivande länge fungerade som ett socialisationsinstrument för de unga inom de samhällseliterna. För dem utgjorde brevskrivandets konst ett intyg på klassiskt-retorisk bildning och vittnade om brevskrivarens bildning och lämplighet för ansvarsfulla samhällsposter. I den retoriska brevtraditionen reglerades brevskrivarrollen genom valet av genrer. Genrenormerna dikterade olika roller beroende på det sociala sammanhanget eller på brevanledningarna – så kallade *causae*. Förmågan att tillägna sig de retoriskt givna rollerna demonstrerade att brevskrivaren tillhörde en kulturellt. Brevets och brevgenrens funktioner, som litterär genre och kommunikativ form, har således tagit sig vitt skilda uttryck genom århundradena.

Brevgenrens historia

Redan de antika retorikerna och brevteoretikerna, Seneca och Demetrius, kopplar brevets förmåga att levandegöra jaget till brevets låga, okonstlade stil.

I Demetrius stillära (c:a 100 e.Kr.) finner man tanken att brevet ger en sannare, mer äkta bild av den skrivande än andra litterära former. Hos Seneca, i *Breven till Lucilius*, återfinns en besläktad tanke, nämligen att brevet fungerar som ett litterärt substitut för brevskrivarens kroppsliga närvaro, en fysisk kvarleva av avsändaren:

**ÖVERST TILL VÄNSTER,
NEDERST TILL HÖGER:**

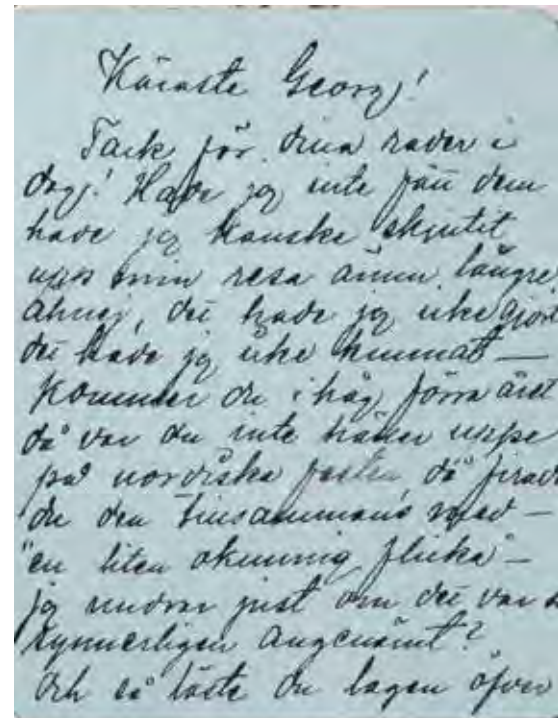
Brevväxling mellan Georg Karlin, Kulturens grundare, och Anna Forsell, 1895. KM arkiv.

ÖVERST TILL HÖGER:

Paulus Romare skriver brev vid sitt skrivbord. Helsingborg, 1900. Paulus och Anna Romares fotografier. KM 93501.5.

NEDERST TILL VÄNSTER:

Brev från Brindisi till Kulturen, skadat vid tågolyckan vid Hanau 1954. KM 49287.

”Jag tackar dig för att du skriver till mig så ofta: för du blottar ditt sanna jag på det enda sätt du kan. Jag mottar aldrig ett brev från dig utan att på samma gång befinna mig i din närvaro. Om bilder av frånvarande vänner är ljuva för oss, fastän de endast påminner oss och lindrar vår längtan genom att skänka oss en överklig och immateriell tröst, hur mycket mer angenämt är då inte ett brev, vilket bär med sig sanna spår av, sanna bevis på en frånvarande vän! Det som är ljuvast när vi träffas ansikte mot ansikte, kan åstadkommas genom en väns handskrift i ett brev – igenkännandet.”

Denna syn på brevet lever kvar inom den tidiga kristendomen där man under senantiken använder tankefiguren εικόνα ψυχής – en bild av själen – för brevskrivandet. Föreställningen om brevet som ”själens spegel” levde vidare inom den medeltida

kyrkans brevtradition i delvis förändrad form – möjligen färgat av Lukasevangeliets formulering

”Hennes mun säger vad hjärtat är fullt av”.

Posthorn från Östergötland av mässing. Köpt i Lund 1907. KM 17589.

Den antika tanken om brevet som ett substitut för en frånvarande brevskrivare ersattes av en föreställning om brevets förmåga att skildra den kristnes förhållande till tron. I den medeltida brevgenren fanns en officiell karaktär där en fusion av hövlighet och bekännelse kunde äga rum. Förändringen kan delvis förklaras av att brevgenren under antiken, analogt med talarkonsten, var tänkt som en kommunikation mellan likar, medan kommunikationsformerna under medeltiden, särskilt inom kyrkan, var starkt styrda av en social hierarki vars främsta mål inte var att övertala eller övertyga utan att befalla, att döma och att utdela gåvor.

Renässansen medförde en nyorientering där man strävade efter att befria brevgenren från dess retoriska börda. Renässanshumanisterna såg visserligen brevkonsten som en arvtagare till retoriken och likaså ville de bevara den medeltida tradition i vilken brevet tillsammans med predikan utgjorde en av de två stora prosaformerna. Däremot ville de frigöra brevgenren från de strängt fixerade modeller och från den rituella och officiella praktik som präglade genren under medeltiden. Renässanshumanisterna kom nämligen fram till att brevgenren i dess medeltida form var oförmögen att fånga, som en brevforskare så träffande uttrycker det, ”le frémissement intérieur” – det inres rysningar. Av den anledningen tillfogade Erasmus av Rotterdam ytterligare en genre, *genus familiare*, till den antika retorikens lära om de tre retoriska genererna. Till denna ”familjära” genre räknade han det familjära brevet.

Gemensamt för de ansträngningar som gjordes av flera av renässanshumanismens storheter, så som Erasmus och Justus Lipsius, är att brevet knöts till vardags- och umgängesspråket i enlighet med den antika tanken att brevet ersatte en frånvaro. Man såg brevet som ett samtal, en dialog. I *De conscribendis epistolis* (1522) formulerar Erasmus en fundamental princip för brevgenren, nämligen ”det oändligas princip”. Han konstaterar

SÄNDT
 APRIL
 10AM
 Liska
 fruare S. Nilsson
 ingta ochs Dollar
 tungatan N 29
 Lund
 Sverner

jag
 ad
 10
 10
 De
 Sverige
 betre
 har jag
 sven
 Carl
 berr
 det,
 att laga
 milabry
 från P

Kenck
Årsk

Brändöcks den 20 mars 1905

Ivarfvarren Carlars skils sam
 Bengta skils sam H. Tringet var det
 jag skref flere brev till eder om
 aldrig något svar, di jag var i Sveds
 i rita de hade jag pumplingar i jag
 skickat till dig, de högre jag 40 aker la
 sa' Dessi har nu näd 1905 fiska alla arb
 kvittas ar 100 arbetare sa hade vi i vi
 för väntan jag arbetad i a länd
 i blif 50 Daller skuld, sa resten vi till
 kosta arbetarna rådhorsten, den 1 Nober
 Centerwille till H. Hansson och liörk
 rättare sagt i locke de majs habben till
 December som var jag ser den 20 jun
 som kan det vara di har länd för 20, av
 men di hade
 sig för
 länd för 20, av
 sig för di förste
 i på m

Mot längtad
och
någon
ja
in

Studeranden Bengt Lindböck

Adr. Från
Ella Simonson

Maria Melander

FÖREGÅENDE UPPLAG:**Amerikabrev**

till svarvaren Oskar Nilsson, Lund, från svågern NP Lundberg, Braddock North Dakota, åren 1904-1915.
KM arkiv 229.4.

att istället för som under medeltiden bestämma vilka ämnen som är lämpliga för brevet, så är ämnena liksom formerna för brevgrenen i själva verket oändliga. I denna, det oändligas princip kan man utläsa en för renässanshumanismen central tanke: Brevgrenens oändlighet härrörde inte i första hand från ämnenas mångfald utan utgjorde snarare ett eko av oändligheten och variationsrikedomen i mänskligheten och den enskilda individen.

I Frankrike under 1600-talet utvecklades inom aristokratin en kortvarig motreaktion på den retoriskt styrda brevtraditionen. Det aristokratiska salongsidealet med dess galanta *sentiment* öppnade upp för andra typer av sociala roller än de officiella roller som fanns reglerade i den klassiskt-retoriska brevgrennormen. Den franska brevstilen, förkroppsligad genom Madame de Sévigné (1626–1696), erbjöd istället roller präglade av salongskonversationens stilideal. Det galanta som stilideal fungerade emellertid dåligt som förebild utanför den aristokratiska kretsen.

Frammot 1700-talet frigör sig brevgrenen från den formella retoriken. Skiftet markeras av att normativa brevställare blir mindre vanliga från 1700-talets mitt och i högre grad ersätts av mönsterbrevsamlingar. Brevteorins utveckling under 1700-talet kan beskrivas som en återerövring av brevets trovärdighet. Känslans argument, det vill säga frågor om brevets och brevskrivarens känslomässiga äkthet och djup, fick allt större betydelse under århundradet. På ett grundläggande sätt betonades uttryckets och känslans trovärdighet och hur dessa variabler relaterades till ett ”jag”, som kunde bära upp denna känsla. Ett av brevets centrala teman under 1700-talets senare hälft är det ”naturliga”, individuella känsloutrycket och vilket förhållande det hade till brevets ”jag”. Brevteorins utveckling speglar i den meningen en generell tendens inom litteraturen och konsten där individen i högre grad än förut placerades i centrum, det vill säga samma idékomplex som så småningom mynnar ut i förromantik och romantik.

Brev till studeranden

Bengt Lindbäck,
Mariannelund.
KM arkiv.

Brevgenrens betydelse i 1700-talets Europa

Brevkulturens utveckling och spridning i Europa under 1700-talet hör ihop med en rad historiska, sociala, kulturella, ekonomiska och infrastrukturella förutsättningar. I grunden handlar det om samma villkor som möjliggör den moderna skriftkulturen. Postgången blev relativt tillförlitlig och portokostnaderna blev så låga att även vanliga människor fick råd att skicka brev. Brevkulturen möjliggjordes också av en alfabetiseringsprocess som gjorde att allt fler kunde läsa och skriva. 1700-talets urbaniserings- och rationaliseringsprocesser innebar att allt fler hade tid och möjlighet att läsa och skriva. Fritid var inte längre förbehållen en exklusiv aristokratisk skara. Brevgenren blev också väsentligen ett uttryck för upplysningstidens idéer och blir därför intimt knuten, inte bara historiskt utan även ideologiskt, till upplysningens processer. Delvis beror denna koppling på brevgenrens betydelse i det offentliga rummet. Förbindelsen mellan brevet och pressens och tidningarnas framväxt är väl kartlagd. Ordet tidning betecknade ursprungligen handskrivna nyhetsbrev, företrädesvis ämnade för köpmän, men nyhetsbrev meddelade också stora händelser, slag och naturkatastrofer. Förbindelsen brevtidning gör sig ännu idag påmind genom ordet korrespondent och dess dubbla innebörd. Förutom brevets uppenbara prägling av tidningsmediet kan man även lyfta fram att brev var en av de dominerande uttrycksformerna i tidningarna. De så kallade moraliska tidskrifterna, vilka spreds över hela Europa, använde sig ofta av brevgenren, antingen det rörde sig om äkta insändarbrev eller redaktionellt material avhandlat i brevform. Samma fenomen låter sig för övrigt observeras i Sverige. Det var vanligt, i exempelvis i den av

ÖVERST:

Postlåda från 1800-talets slut, KM 37437, och brevlåda i grön plast från 1982, KM 72271.

NEDERST:

Två brevlådor av järnbleck som tillhört stadsläkare Ryberg, Lund. KM 43611.1–2.

Johan Henric Kellgren grundade tidningen *Stockholms Posten* (1778–1833), att avhandla i synnerhet politiskt känsliga ämnen i brevform, ofta som mer eller mindre fiktiva ”insändarbrev”. I flera länder i Europa uppstod också vittförgrenade brevskrivarnätverk, där brev eller kopior av samma brev vidarebefordrades till en lång rad mottagare. Dessa nätverk fungerade som förhållandevis fria och oreglerade forum för allmän idé- och kulturdebatt där åsikter om politik, konst och samhälle öppet kunde diskuteras.

På samma sätt som brevgenren satte sina spår i det offentliga rummet, så präglade genren i än högre grad även offentlighetens motpol – den intima sfären. Det förhåller sig otvivelaktigt så att brevgenrens stilideal, åtminstone från mitten av 1700-talet, präglas av borgarklassens värderingar. Den retoriska traditionens höviska formler, den sirliga omständliga stilen och regelrätta skrivregler ersattes av andra stilideal hämtade ur upplysningens tankesmedjor, som låg borgerskapet närmare om hjärtat. De nya stilidealens rättesnöre blev ”den goda smaken”. De egenskaper som fordrades av brevskrivaren var anständighet och naturlighet. Man kan här tala om en tydlig förskjutning inom brevgenren som skiftar från brevställarnas fixerade, normativa stilideal till ett klass- och individbaserat stilideal. Brevgenren blir med detta en form som till det yttre påstår sig inte ha några regler men vars implicita regler klart låter sig härledas till borgerlighetens föreställningar om moral, vänskap, kärlek och dekorum.

Brevets betydelse för 1700-talets individualiseringsprocess går troligen inte att överskatta. Brevkulturen uppstår ur ett behov av att omdefiniera individen och, som en konsekvens av det, de mellanmänniska

Konstnären Raine
Navins fantasifulla
brev till Kulturen
2006. KM arkiv 238.

relationerna. Det familjära brevet som kommunikationsform var i grunden ett erkännande av människan som en fritt tänkande varelse, ett erkännande av den enskilda individen som meningsproducent. Brevkulturen kom att bli ett fritt och relativt oreglerat forum för denna meningsproduktion. Brevets betydelse för individualiseringsprocessen kan påvisas av sociologiska och psykologiska definitioner av individbegreppet. Vi definierar oss som individer huvudsakligen genom interaktion, det vill säga genom mellanmännsliga relationer. Individen i denna mening uppstår därför inte i ett vakuum. Det individuella ”jaget” behöver alltid ett ”du”. Brevet kunde tillfredsställa detta behov av att gång på gång se sig själv i andra, genom att brevkommunikationen entydigt är fokuserad på samspelet mellan ett ”jag” och ett ”du”. Denna dialektik utgör själva grunden för brevkulturen som en identitetsskapande process. Brevet utgjorde i den meningen ett användbart gränssnitt för att omdefiniera och experimentera med kommunikationen mellan människor.

Den historiska utvecklingen under 1700-talet leder också till att medvetenheten om svårigheterna att överbrygga avståndet mellan mottagare-avsändare ökar. Det gäller inte minst för brevgenren, som just kännetecknas av en stor medvetenhet om kommunikationssituationen. Denna medvetenhet yttrar sig ofta genom en betraktelse över språket och dess begränsningar, där det språkliga uttrycket beskrivs som ett spontant, nödvändigt, naturligt uttryck för avsändaren. Samtidigt är både avsändare och mottagare medvetna om språkets grundläggande otillräcklighet. Upplevelsen uppstår genom det faktum att det rör sig om en skriftlig kommunikation. Språket förmår aldrig fullständigt att uttrycka vad skribenten härbärgerar i sitt inre och framförallt har avsändaren ingen möjlighet att påverka tolkningen. Det av texten förmedlade mötet mellan avsändare och mottagare upplevdes därför som osäkert, äventyrligt och

riskfyllt. När väl förståelse tycks etableras så är det ett mindre under i sig, det blir ett möte mellan själsfränder, något att glädjas över. Breven skall inte bara tala om vänskap och kärlek utan de skall i någon mening *vara* kärlek. Det var utifrån denna komplexa position som brevens känslomässiga äkthet skulle mätas.

Jaget och duet i tid och rum

Återkommande i beskrivningar av det familjära brevets stildrag är att det ska påminna om ett samtal mellan vänner. Samtalsmetaforen innebär bland annat att brev ofta innehåller tydliga närvaroskapande grepp genom att de imiterar samtalets särdrag. I retoriska termer innehåller därför brev ofta sådana utrop, ellipser (uteslutningar), anakoluter (osammanhängande ofta ogrammatiska konstruktioner), aposiopesiser (tystnader), digressioner, inskjutna fraser och frågor, som kännetecknar det muntliga samtalet.

Vissa företeelser i breven förstärks genom retoriska figurer eller genom utomspråkliga konstruktioner som tankstreck eller utropstecken, regelrätta utelämnningar eller genom att rent kroppsliga manifestationer som högljudda suckar, skratt eller tårar skrivs in. Här finns tydliga paralleller till vår egen tids användning av så kallade emoticons och emojis. Tanken på brevet som en förlängning av individen förklarar vårt ofta fetischistiska förhållningssätt till breven som fysiska objekt. Genom århundradena har brev kyssts, förvarats närmast hjärtat och tillmätts starka känslomässiga värden.

Samtalsmetaforen till trots är brevet först och främst en jagets genre. Ett brev kan definitionsmässigt inte utesluta sin berättare eller sitt berättarjag, eftersom berättarjagets närvaro i texten är oundviklig. Den mest konkreta formen för denna närvaro finns i avsändarens signatur – det vill säga den namnteckning som avslutar brevet. Det gäller även för

anonyma brev; avsändaren kan dölja sin identitet men inte sin närvaro i texten. Det anonyma brevets avskedsfraser, så som "en beundrare" eller "en upprörd medborgare", skiljer sig följaktligen från det familjära brevets mer ordinära signaturer bara i graden av referentiell precision.

Liksom brevgenren kan betecknas som en jagets genre, så är den också en nuets genre. En av de distinktioner som man kan dra mellan brevgenren och en annan av jagets genrer, självbiografin, är den att brevet alltid är skrivet av ett jag i nuet. De känslor och tankar som kommer till uttryck är präglade av en omedelbarhetens äkthet. Omedelbarheten är en funktion av brevets förhållande till tid och rum. I självbiografin spaltas "jaget" i två personer genom att det berättande jaget blickar tillbaka på en yngre upplaga av sig själv. Just denna kronologiska distans medverkar till att självbiografin ofta har ett större djup än brevgenren, men att det samtidigt finns ett större utrymme för en medveten eller omedveten konstruktion i och med det tillbakablickande perspektivet. Brev konstitueras emellertid av ytterligare ett komplicerat förhållande till tid och rum. Detta fenomen uppstår genom det faktum som brevet försöker övervinna, nämligen frånvaro, det att mottagaren inte befinner sig på samma plats som avsändaren. Ett brev skriver in sig i ett nu. Däremot sker själva mottagandet, receptionen av brevet senare. Det handlar alltså om en förskjutning både i tid och rum mellan utsaga och receptionen av utsagan och därefter ofta ytterligare en förskjutning i tid och rum mellan avsändarens brev och mottagarens svar.

Rent bokstavligen är avståndet i tid och rum mellan avsändare och mottagare en förutsättning för brevskrivandet. Brevet utspelar sig per definition i en "icke-deland" situation. Från detta enkla faktum härrör behovet av det man kan kalla paratext (kuvert, överskrift, brevhuvud, signatur), det vill

Kan läsas på tåget
Den 14/1, 1949.

Till Bengt

från Pappa

S. 14/1, 1949

”Kan läsas på tåget den 14/1 1949”. Brev med förhållningsregler från pappan till sonen Bengt när han flyttar hemifrån. KM arkiv.

såga de element som uttrycker den skrivandes identitet och det spatio-temporala rum i vilket skrivverksamheten äger rum. I formell mening är paratexten en konstruktion för att åstadkomma en närvaroeffekt samtidigt som den paradoxalt nog tjänar till att understryka avståndets verklighet. Det spatio-temporala avstånd som karaktäriserar relationen mellan avsändare och mottagare i brevkommunikationen konstituerar ett fundamentalt faktum i denna: man skriver därför att man är åtskilda, men på samma gång försöker man skapa illusionen av att man är tillsammans. Medvetenheten om detta rum-tid-förhållande kan i sin tur användas som närvaroskapande stilgrepp, som i de fall då mottagaren får avsändarens brev precis när mottagaren är i färd med att författa ett brev till avsändaren. Den otåliga väntan på den andres brev, väntan på svar på frågor som eventuellt inte besvaras, längtan efter den andre, föranleder avsändaren att skapa en dialog. Därmed visar det också att förskjutningen i tid och rum är av central betydelse för brevet i vid mening litterära gestaltning. I brevromanen används till exempel detta mellanrum i betydelseskopande syfte. Tystnad, avsaknaden av brev och liknande luckor i framställningen kan berätta något för oss läsare som inte romankaraktärerna vet.

Brevkulturen i vår egen tid

Brevkulturens betydelse och den större frågan om det individuella uttrycket kan man möjligen närma sig genom en historisk analogi med vår egen tid. Idag använder vi oss i allt högre grad av mejl och sociala medier via internet för vår kommunikation. Analogin mellan 1700-talets brevkultur och vår tids internetrevolution är inte helt tagen ur luften. I båda fallen rör det sig om en i första hand medial utveckling som haft en stor, närmast oöverskådlig verkan på människors sociala umgänge och kommunikationsmöjligheter. Likaså har

dessa båda kommunikationsförvandlingar tillskrivits stor betydelse för våra föreställningar om identitet, grupptillhörighet och samhälle. I dess ideala former anses dessa kommunikationsförvandlingar ha befrämjat demokrati och jämlikhet i den meningen att mediet brev, respektive mediet internet, har gett svaga grupper möjlighet att organisera sig och att tidigare utestängda grupper har kunnat göra sina röster hörda. Det är till exempel väl dokumenterat att internet har möjliggjort för fler än vad som tidigare var fallet att vara delaktiga i det offentliga meningsutbytet.

I vår samtid är det många som uttryckt farhågor om att brevskrivande i princip har upphört. Historiker och andra arkivforskare har bland annat framfört att de kommer att sakna viktiga former av källmaterial när det väl är tid att teckna vår egen historia. Det är avgjort så att källorna kommer att vara av ett annat slag, men det är trots det felaktigt att betrakta vårt samtida mejlskrivande, vårt deltagande i sociala medier så som Twitter, Facebook och Instagram, som något som är väsensskilt från eller något som står i ett antagonistiskt förhållande till brevskrivandet. Snarare bör äldre tiders brevskrivande ses som ett led i samma kommunikativa spektrum som vår tids sociala medieanvändning. Det tycks ha att göra med ett grundläggande mänskligt behov: behovet att kommunicera och att genom denna kommunikation bli någon, ett jag.

I likhet med vår tids sociala medier var brev i äldre tider ofta var något som figurerade i en form av halvoffentlighet. De lästes högt inom familjen. Inte så sällan spreds särskilt föredömliga brev i avskrifter till en vidare krets läsare. I de fall som brevet

NÄSTA UPPSLAG:

Brev och kuvert

skickade från
koncentrationslägret
Ravensbrück.

Brevet censurerat med
blå penna. Från fången
Joanna till hennes
mamma Helena i
Krakow. KM 85163.

Kuvertet är från fången
Anika till släkting i
Holland. KM 87227.

beöffnet
DIE BEMACHTETEN KRÄFTE
DURCH VERWANDUNG

78

Str. 35257 2104

Meine genaue Anschrift: Schubhelling

beo

1827/3110
01/11/181
21

Handwritten address:
M... ..
Sch... ..
y... ..
H... ..

innehöll material av mer privat eller delikat karaktär var det vanligt att brevskrivare skrev sådant på ett annat språk, så att tjänstefolket inte skulle förstå vad som lästes. I svenska brev från 1700-talet ser man ofta hur brevskrivarna i sådana fall växlar över till franska. Detta understryker en viktig skillnad mellan dåtidens brevskrivande och vår egen tid. Det stora flertalet bevarade brev från äldre tider är i de flesta fall skrivna inom en snäv samhällskrets – av dåtidens sociala och kulturella elit. Det kan därför hållas för troligt att en överväldigande del av de brev och tillfällestexter som skrevs inte har bevarats till eftervärlden. Det gäller särskilt brev och skrifter som hörde till allmogekulturen. Då som nu innebär det att det i hög grad är upp till individuella initiativ att bevara det som skrivs och att göra det tillgängligt för eftervärlden.

Litteratur och lästips:

Björkman, Margareta. 2006: *Catharina Ahlgren: ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige*. Stockholm: Atlantis.

Helgeson, Paulina & Nordenstam, Anna. 2003 (red.): *Brevkonst*. Eslöv: B. Östlings bokförlag. Symposion.

Lindgärde, Valborg & Mansén, Elisabeth. 1999 (red.): *Ljuva möten och ömma samtal: om kärlek och vänskap på 1700-talet*. Stockholm: Atlantis.

Löwendahl, Marie. 2007: *Min allrabästa och ömmaste vän!: kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*. Lund: Lunds universitet.

Östberg, Eva. 2007: *Vänskap: en lång historia*. Stockholm: Atlantis.

Brev skrivna av elever i Lund i projektet *Framtidstro* 1999: "Skriv ett brev till dig själv". KM arkiv 200.6.

ANDERS JANSSON

”Dagboksskrivandet lever och frodas. Många skriver fortfarande dagböcker för hand. Det beskrivs ibland som detox; avgiftning från den digitala världen.”

1933

Onsdag	4	Träta. ston.	
Torsdag	5	kok av pepparkakor.	
fredag	6	mandelmunkor: smulorflöt. kaka södtkon.	
Lördag	7	Trätdäggning morgning.	
Söndag	8	Flötdag. ston	
Måndag	9	Blötdäggning av fisk	
Tisdag	10	kaka bit.	
Onsdag	11	juice kappan i alla Tombsen.	
Torsdag	12	mattarmet.	
Fredag	13	kingskammaren.	julöl.
Lördag	14	Lite smet Tombsen knöck kaka.	
Söndag	15	aprikosmar kakteterum. mandelkamar. kaka med till julen	
Måndag	16	Sti om paket. kapa till koren.	
Tisdag	17	kaka koren.	
Onsdag	18	kapa till korn valla. kaka i koren	
Torsdag	19	lagga egla. koren.	
Fredag	20	smet quiföna kakteterum. kapa koren.	
Lördag	21	kornkaka. kapa korn spruce. stada bitet.	
Söndag	22	kaka koren stada bitet. kaka kornkaka. koren	
Måndag	23	egla bitet kornkaka. blöddare kaka mörta	
Tisdag	24	kapa koren. 3 ^e på Torg. korn kakteterum.	

Kärfvarkon julloften 16:5. ~~Home till koren.~~

" " ~~Julloft.~~
 " " ~~Julloft.~~
 äppla. ~~Julloft.~~

Pappa: ~~Julloft.~~

Mamma: ~~Julloft.~~

Storbror: ~~Julloft.~~

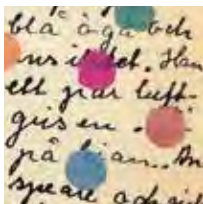
Ujeen ←

nisse

Julloften söndag
 rån; kläder

Att skriva för sig själv

ANDERS JANSSON

En av Esther

Hultzéns listor, denna gäller julförberedelserna 1933. Varje datum och veckodag är antecknade och sedan anges vad som skall göras. Tisdag den 19:e är det syltan. Lillejulafton kl 5 hårfrisörskan. KM arkiv 282.

Dagböcker är fascinerande läsning – det är som om vi kommer i direktkontakt med personen. Tillalet kan vara mycket personligt och det känns som om vi får veta hemligheter som inte andra vet. Eller visste. Konstnären Gösta Adrian Nilsson uttrycker oron för detta i sin dagbok på trettondagen 1916: ”Det är något som jag icke vill att dessa människor med sina glupska näsor och trutar skola lukta och smaka på.” Men han gör ett aktivt val att behålla dem, men i redigerad form. Sidor är borttagna och vissa partier överstrukna.

Den förmodligen mest kända dagboksskrivaren i hela världen är Anne Frank. Hennes vittnesmål från gömstället i Amsterdam har med sin närhet och omedelbarhet gett oss ovärderlig information. Den visar också hur enskilda människoröden kan ge nycklar till historien. I Sverige är det utan tvekan Märta Helena Reenstiernas dagböcker som är mest kända. Årstafrun, som hon kommit att kallas, berättar med sin vassa penna om livet på en herrgård från 1793 till 1839.

Den dagbok som väckt mest uppmärksamhet är nog Adolf Hitlers. 1983 köpte den tyska tidningen *Stern* 62 volymer för den svindlande summan 9,5 miljoner D-mark. När man sedan gjorde en undersökning av bläck och papper visade det sig att det var en förfälskning!

Maja-Lisas två dagböcker från 1928 och 1929. KM arkiv 348 och 349.

Väldigt många dagböcker, eller kanske man skall kalla dem anteckningsböcker, innehåller bara kortfattade uppgifter, mest om väder och vind. Ibland finns det bara enstaka anteckningar. Som när Georg Karlin skall grunda Kulturen och i sin kalender skriver ett sedan ofta använt citat ”vad månde bliva av detta barnet” (alltså museet). Om man tittar noga efter kan man vara i tvivel om anteckningen skrevs just den dagen. Eller kanske långt senare när han behövde en slående formulering.

Dagböcker är ögonvittnesskildringar. Det är därför de är så intressanta för oss. Men man måste komma ihåg att när författaren skriver har hen hunnit bearbeta intrycken och också i själva skrivprocessen sker en bearbetning. All information finns inte heller med och ibland är det mest intressanta det som inte finns återberättat.

För den här artikeln har jag valt två kvinnor från Lund vars dagböcker finns i Kulturens samlingar. Vi börjar med Maja-Lisa, en sprallig 17-åring som bor på Stora Södergatan med sina föräldrar Otto och Karin och fem syskon. Pappan är veterinär.

Nyårsdagen 1928 skriver Maja-Lisa för första gången i sin dagbok. Hon kan ha fått den i julklapp, men tar den i bruk först när det nya året börjar. Redan i första inlägget skriver hon att ”i en dagbok skall man inte ljuga.” Hon skriver inte heller ner en ful vits som en väninna berättat eftersom ”jag är nämligen säker på hur jag skulle tycka om att läsa den på min ålderdom.” Att någon annan skulle läsa den tycks hon inte tänka på.

Maja-Lisa är 17 år. Hennes dagbok är från början full av väninnor, nöjen, familj, kläder och killar. Nöjena är dans, konserter, biografbesök och fester.

De mera allvarliga avsnitten handlar om familjen. Som när hennes pappa inte får ett efterlängtat arbete i Växjö. Hon skall också konfirmeras och trettondagen skriver hon: ”Idag har

jag fört en kristlig tillvaro. Kl 1 i Klosterkyrkan, förresten en mycket trevlig predikan. Kl 6 på julfest med konfirmanderna. Först så sjöng vi psalmer, så höll Anselm en liten predikan. Därefter kaffe, så psalmer och skioptikonbilder, så psalmer och till sist men inte sämst hemmarsch.” Att vara konfirmand ställer också till problem. Som när hon väldigt gärna vill gå på revy. Pappan förbjuder detta. Det passar sig inte ”att gå och se nakna damer hoppa omkring och gala”.

Föräldrarna försöker styra henne efter bästa förmåga. En kväll i slutet av januari kommer hon hem väldigt sent, halv två, i sällskap med väninnan Gunnel. De står utanför och pratar, ”men ve och fasa, vad är det för välbekanta steg, som höres i porten. Porten ryckes upp och mamma kommer utrusande som hade hon en bomb i ändan.”

Maja-Lisa går på dans på AF. ”Jag dansade mest med Lang.” Han ”ser mycket trevlig ut ... vals dansade han bäst. Han följde mig hem.” Dagen efter ”slänger hon titlarna med honom” och ”last but not least lärde honom kyssa ordentligt.” De går på bio och har förtroliga samtal. Men Maja-Lisa verkar vara osäker på vad hon känner och vad hon vill. De träffas ganska ofta. ”Ute med Lang. Nej, nu börjar det bli för enformigt.” Hon tycker han är som alla andra pojkar. Exakt vad hon menar skriver hon inte, men de fortsätter att ”gå med varandra”. Så ringer han till hennes föräldrar och bjuder henne på bio ”trots att jag sagt till honom att han inte får”. I mars har känslorna svalnat. ”Han frågade, om jag höll av honom något. Jag försökte kringgå svaret men fick till slut svara. Det är klart. Kort och gott.” Den 20 mars tar det slut. Med förskräckelse. ”Lang den buffeln, knodden, idioten den störste hycklare jag träffat. Fy fan, fy fan, fy fan ... Jag vill inte skriva i ord hur han bar sig åt ... Karlar är samma mög allihop. Aldrig skall jag gifta mig ... Han kunde förstöra hela mitt liv och han kanske gjorde det också ... Jag skall aldrig gå på ett rum ensam med en pojke. Aldrig, aldrig.”

NÄSTA UPPSLAG:

Karnevalsyra

i Maja-Lisas dagbok med tidningsurklipp och konfetti. KM arkiv 349.

Denne slennes malmåpajkar bör förstås
inte glämmas. Hur är var det mag så
staj. I ansa var raliqt likaså Josefina
Baher.

"A' de nån
tia" var bi-

gen och den
samm till
jag försökte

med lite sång, men herrn bedövad på väri-
ten såg då så plågad ut, att jag fanns
får gått att stuta. Värieten var föresten myc-
ke raliq. Jag för tar inte

bidrings-
n med "Varie-

utan Josephine"

då sådan
phine som

håffade han-

riktiga.

Vad jag njöt,

när Bill dansade

med sina malmåpajkar. Hon presenterade

mej för en hel del, som jag inte skulle

hanna igen, om jag så snubblade över

A' de' nån, som har en tia,
för i dag A' karneval.

Vi ska' va' bekymmersfria.
Om nåt' annat blir ej tal.

Ja, i dag vi släppa Barrabas förstäss.
Se'n får syndafloden komma efter oss.

A' de' nån som har en tia,
för i dag B' karneval.

Varieté Josephine — utan
Josephine.

ett annat dragplåster var Varieté
Josephine, där Josephine inte fanns, men
så mycket annat trevligt i gengäld. Lätt
balett, trevlig sång och musik med teater-
direktören-kandidat B. som bärande kraft
förmöjde besökarna till full belåtenhet.
Största förtjusning väckte de undersköna
studentkornas dans à la Tillergirls.

som har en
ten för da-

hårder munn-

hagerå varsten

och så bidragu

one. Jag

vad d' alla

urklipp me-

te Josephine

får . . . var

utmärkt Jose-

någon över-

ste t. o. m. den

satt och dansa där. Man gjorde ju allt på lundagård för och det lyckades och där. Det var naturligtvis så lite och dansa också. Han hade varit valen till för dom av hans stora i i försvar med myppor, de sa oss och sådär var thake ombrög och Hamlet på. Det var allt utmed dessa da över bladet. Den i den lyckliga jag Inga till borde ha patent på. Det var naturligtvis på han neralen i bland hats allt, men nu är den slut.

Filmen Erik XIV på Wasateatern.

På Wasateatern var ständigt kö och slutsålt till alla föreställningar. Men så var det ju också alla tiders största historiska film, som rullades fram. Och den blev naturligtvis den succés, man väntat. Aldrig tillföre har väl publiken mottagit en film så enigt och entusiastiskt. Våra svenska historiefilmer ställdes i och med detta filmens underverk, mönstret för de våra svenska historiefilmerna, helt i mundan. Filmen intresserar och förnöjer inte bara den historiske-älskande filmentusiast, utan också den breda publiken, som eljest avgjort föredrager Pola Negri, Jannings och Gösta Ekman i schablonmässiga filmopponer. Filmprimadonnan är den drottninglika Elisabeth och ljuv Karin i all ära, stoet Sonja, vars temperamentsfulla spel bragt den stackars domptören Shakespeare till dödskräckens rand. Erik XIV gestaltades på ett som, Gösta Ekman i all ära, inte kunde tänkas bättre. Officinerna U. P. A. har således all heder av sitt verk.

att dansa des ju lite. Det var naturligtvis dansa son. Han är var. Blgen mycket bra. Filat hannehaftigt att bli äga och us i det. Han ett var luftgiss en. på lian. Ansyare och gick författade skrivman. bra juffiga konfesseri skad.

20 maj.
Faktum är att jag blev uppmärksam ledaren när jag så blgen med några luftkappor (inte nådare juffiga, men ändå luftkappor vilkel han antagligen också tycker). Han ville inte visa sej i mitt sälls kap för sina skrubbsår der skiten. Det är lägligt, men jag kan inte hjälpa det, men jag lär mig det drigt upp.

Exakt vad som hände får vi inte veta. Det mest svåra kan hon inte skriva om. Men man kan läsa mellan raderna och förstår hennes besvikelse och skräck.

Året fortsätter med danser, biobesök, killar och karneval. I julklapp får hon en ny dagbok. ”Jag hoppas den blir lite trevligare än denna. Jag undrar hur mina framtidsöden ter sej.” På nyårsafton tar hon avsked: ”Hej, hej, hej 1928. SLUT.”

I januari 1929 lovar hon att inte låta någon annan läsa dagboken. Hon skall skaffa sig energi och karaktär. Hon berättar nu också lite elakt om sina väninnor, vilket hon inte hade gjort om någon annan läser dagboken.

Hon går i Karin Berlings syskola och när kursen är slut är det mannekänguppvisning. Ett inklistrat tidningsurklipp berättar om hennes klänningar, en som ”tilltalar genom ett verkligt originellt något djärvt snitt”. ”Jag känner på mej att jag är född till mannekäng.” I mars läggs hennes framtidsplaner. Hon skriver inte så mycket om vad hon skall göra, men genom familjen vet vi att hon själv ville bli sjukgymnast, men att föräldrarna bestämde att hon skulle resa till Stockholm för att bli kartriterska. Och i mars sitter hon på tåget med choklad och en för tiden vågad kärleksroman av Elinor Glyn. Hon längtar till Lund och saknar sin familj. I juli är hennes utbildning avslutad och hon börjar sitt första jobb. ”Min första dag som själv(örsörjande) Kvinna.” Maja-Lisa är nervös, berättar utförligt om sina arbetskamrater. ”Jag tycker arbetet är vådligt roligt.”

Den 1 oktober ”klockan 1.45 stiger jag på tåget i Stockholm och far okända öden till mötes”. Maja-Lisa har fått arbete som kartriterska. Det är på landet och hon bor med lantmätaren och hans familj på herrgården i Mälby. Där är herrskap och tjänstefolk. Och hon möter

Maja-Lisa firar jul med familjen på Stora Södergatan i Lund. KM arkiv 351.

trädgårdsmästaren Helge. Han ”är gräsligt rar”. Några veckor senare skriver hon ”Aldrig ska jag glömma, när trädgårdsmästaren på Mälby kysste mej första gången”. I november är de ensamma på hennes rum. ”Pojkar brukar vara odrägliga då. Först titta vi på kort och försökte vara obesvärade ... Helge andades djupt och hade stundom mycket svårt att andas, särskilt som man snuddade vid honom, och till slut kysste han. Ingen kan kyssa och smeka som han, men det var i alla fall inte huvudsaken, utan det var att prata med honom.” ”Helge vill rysligt gärna läsa denna bok, men hör du dagbok det tillåter vi inte, hur mycket jag än älskar honom ... Du är för det mesta hållen i en lätt kåserande stil. Tids nog blir man allvarlig.” Men man ser på hennes sätt att skriva att hon utvecklats: ”Jag tycker liksom det först är här ute, som jag mött livet.”

Så dör hennes pappa. Han har varit sjuk länge, men det är en stor chock för henne. Hon beskriver rörande hur hon ser honom för sista gången. ”Lilla pappa var sej lik ... Var han verkligen död ... Pappa flyttades ner i växthuset och där ligger han bland sina älskade blommor nu, men man kan inte låta bli att tänka på hur kallt det är därnere.” Pappan begravs och Maja-Lisa tänker på Helge. Den 4 december får hon äntligen träffa honom igen. ”Jag tycker så bra om Helge och har aldrig tyckt så bra om någon. Han är så rar ... Iskall om tårna visserligen men med desto hetare hjärta.” Hon återvänder till Lund för att fira jul. Det är härligt att vara hemma. Och så läser hon i sin gamla dagbok för att minnas förra årets julafton ”då pappa var med”. På nyårsafton är hon sorgsen och det sista hon skriver är: ”Hur ska det nya året arta sej?”

I dagböckerna från 1928 och 1929 kan vi följa Maja-Lisas utveckling från osäker tonåring till en mogen, ung kvinna.

Helge, Maja-Lisas första stora kärlek. Uppförstorad och placerad överst på sidan i fotoalbumet. KM arkiv 351.

Den andra kvinnan jag valt är Esther. Hon är född 1900 och därmed lite äldre än Maja-Lisa. Från henne finns också ett mycket mer omfattande material. Esthers anteckningar börjar 1928, men det är korta notiser på en eller två rader om de sommarutflykter man gjort. Dessa kortmeddelanden blir från 1933 anteckningar varje dag och från 1934 succesivt med längre texter. Snart kommer de första, mer privata anteckningarna. Den 3 oktober 1937 skriver hon: "Söndag. Vi Hulda Stig Nelsons ute o plockade svamp sedan bjöd Hertha på kaffe." Citatet är typiskt för dagböckerna. Så upphör anteckningarna och först 1942 återvänder hon till dagboken för att på två sidor skriva om framförallt fester och gäster. Hennes man Gösta fyller 50 år och sonen Kjellåke tar studenten. Återigen gör hon ett uppehåll men från 1946 skriver hon nästan varje dag.

Gösta arbetar på en av universitetets institutioner och är dessutom en duktig fotograf. Han går hemifrån ungefär halv sju varje dag, kommer ibland hem mitt på dagen för att äta middag, men arbetar ofta till sent på kvällen med sina bilder och har möten med Fotoklubben. De har tjänstebostad och Esther arbetar också på institutionen.

I dagböckerna får vi en unik inblick i livet hos en vanlig familj i Lund och vi kan följa hennes dagliga rutiner och allt hon gör i hemmet. Sitt arbete utanför hemmet skriver hon väldigt sällan om. Däremot om fester och andra nöjen. Inte minst alla biobesök de gör. Hon antecknar varje film hon sett och ger ofta omdömen. För flera år finns det listor över alla filmer de sett! De ser t ex *Caesar and Cleopatra* och Esther skriver: "Tråkig film, jag somnade."

De lyssnar på radio, återkommande är radioteater och inte minst *Karusellen* – som alltid är roligt och trevligt. Hon och Gösta spelar också kortspelet 500. Esther beklagar sig ofta över att det alltid är mannen som vinner. Hon "blir så arg för Gösta bara vinner hur han gör vet jag inte". Men

Esther och Gösta på altanen vid den nybyggda villan på Seved Ribbings väg i Lund. KM arkiv.

om hon hade gått igenom dagböckerna (vilket jag inte tror att hon gjorde) hade hon sett att visst, han vinner ofta, men det gör också Esther.

Den 2 november 1946 skriver hon: "M[argot, svärdottern] o jag på torget. Kj[ellåke] kom 1/2 2 körde och hämtade M klänning som blivit färgad var underbar. Gösta och jag åt middag 1/2 3 jag hade sedan en skön em. Vi var på Bio Saga. *Under blodröda segel* bra film vackra färger. Regn hela dagen o natten." Nästan alla notiser följer den här mallen. Hushållsgöromål. Vem hon träffat. Mattider. Biobesöket och sist men inte minst vädret. Till det kommer ofta kortspel och radio. Esther skriver inte särskilt känslösamt, men ett eller två ord med utropstecken förekommer.

Veckorna följer ett schema. Bestämda dagar för inköp av specerier i butik eller grönsaker på torget. Ransoneringen för socker och kaffe ställer till problem och det klagas Esther över. Återkommande besök är hos hårfrisörskan där hon blir kammad, tvättad eller permanentad. Som så många andra har bostaden inget badrum. Hon går därför till badhuset med svärdottern eller någon väninna för att bada. Att bada betyder här inte att simma i bassängen, utan bada för att bli ren med dusch eller karbad.

Att hålla hemmet i ordning tar mycket tid. De har inte centralvärme utan eldar med koks. Esther skriver flera gånger om hur skönt det är att elda, särskilt om det är en kall sommar. Men man förstår att det är dyrt och även att det uppfattas som lite onödigt. Städningen är tung och tidsödande. Mattor skall bäras ut och piskas, gardiner tvättas och strykas. Allra värst är när sotaren varit på besök, då krävs en grundlig rengöring av lägenheten. Hushållet består av bara två personer, men trots det är tvättandet tungt, omständligt och tar lång tid. Den skall först läggas i blöt, det måste finnas varmvatten och så kan tvätten kokas.

Esthers man

Gösta var även fotograf och var flitig medlem i fotoklubben i Lund. Här ett foto av yngsta barnbarnet. Foto: Privat ägo.

Sedan skall den hängas tills den är torr och kan strykas eller manglas. Till sist skall den läggas på plats. Till bostaden hör en trädgård där man odlar blommor, men också grönsaker. Här finns också ett lusthus där man ofta sitter och dricker ett glas vin.

Umgänget består framförallt av familjen och släkten. Semesterresorna går alltid till släktingar i Blekinge eller i Linköping. När de är på semester skriver Esther inte i sin dagbok förrän de kommer hem igen. Men hon för kortfattade notiser på lösa blad.

Under de första åren bor sonen och svärdottern i Lund, ganska nära Esther och Gösta. I Lund föds deras första barn. Sedan flyttar de till Stockholm och där föds en son: ”Margot fick en son 1/2 11 fm telegram. Roligt att det blev en pojke nu har dom ju två önskebarn.”

Esther har också några väninnor och särskilt en som ofta besöker henne för att dricka kaffe, men lika ofta för att hjälpa till med städning, matlagning eller sömnad. Esther har ett stort kontaktnät i Lund och man ser tydligt hur kvinnorna hjälper och stöttar varandra. Men några gånger är bästa väninnan omöjlig. Som den 13 november 1950 när hon går utan att säga adjö.

Typiskt för Esthers sätt att skriva är att hon ytterst sällan skriver om det som är planerat att hända. Hon skriver nästan uteslutande om det som verkligen har hänt. Jag får nästan uppfattningen att hon tror att det kan betyda otur att skriva tankar om framtiden. Det som händer i världen kommenterar hon nästan aldrig. De enda nyheter som finns med är t ex när arvprinsen Gustaf Adolf dör i en flygolycka eller att den brittiske kungen är död.

Esther och Gösta lever i ett gott äktenskap. De kompletterar varandra och efter tidens uppfattning finns en uppdelning av vem som gör vad i hemmet. Esther tar hand

ÖVERST:

Taklagsgillet

på Seved Ribbings väg i Lund.

NEDERST:

Två bilder

från "Obsis", Astronomiska institutionens tjänstebostad. Till vänster ett tidigt foto och till höger Esther i sitt julpyntade kök.

KM arkiv.

Esther på altanen i nya villan. KM arkiv.

om allt inne i bostaden och Gösta sköter trädgård och bilen. De är glada för varandra och det är sällan man får höra några klagomål. Men några gånger luftar Esther sitt missnöje, eller så är hon ironisk: ”var och blev kammad för Gösta tyckte att jag såg ut i håret o tråkig klänning på mig så nu vet man att han inte tycker jag är snygg längre när man börjar bli gammal.”

I slutet av 1940-talet börjar paret titta på ny bostad. De besöker flera olika hus, men hittar inte något som passar. Det är för dyrt eller inte som de har tänkt sig. Slutligen köper de en tomt i ett nyanlagt område. De flyttar in i villan 1955 och har stor trädgård, men också eget badrum. Nu påbörjar Esther ytterligare en anteckningsbok, förutom dagboken. Här antecknar hon alla gäster de har i det nya hemmet med början den 13 november. Allra först kommer bästa väninnan (hon den ibland besvärliga) med man. De bjuds på kaffe och punsch.

Men Esther är inte riktigt frisk. I flera år har hon klagat över trötthet. I april 1956 är hon inlagd på sjukhuset under flera perioder för operation. Hon blir långsamt lite bättre, men vilar hela dagarna. Hon får sin sista behandling den 11 juli. De återupptar det älskade kortspelet 500. En månad senare blir hon sämre. Hon berättar om hemska undersökningar och hon har ständiga smärtor. ”Eldade. Sen satt vi o hade det skönt fast man har ju ont alltid så det är inget roligt.” Hon hoppas att september blir bättre, men redan den förste berättar hon att hon inte orkat gå på torget. Som hon alltid annars har gjort. Två dagar senare skriver hon: ”Jag blev undersökt men det var ingen rolig underrättelse jag fick jag ringde efter Gösta han blev så ledsen så det tyckte jag var allra värst av alltihop... vi ringde till Kjell o det blev inte heller mycket prat ... det var ju ingen rolig kväll.” Esther läggs in för operation, men får efter några dagar besked om ”hur illa det var”. Hon får strålning, men blir sämre. I dagboken bekymrar hon sig mest för Gösta. ”Vad det är tråkigt och synd om Gösta som har sådana bekymmer om mig o besvär

med allting själv.” Dagen efter kommer bästa väninnan på besök och städar åt Esther. ”26/9 Onsdag 1956. jag kände mig lika dålig. låg nästan hela dagen. vädret fortfarande lika vackert”. Där slutar dagboken.

Esther dör 56 år gammal. Gösta sörjer henne oändligt. Han låter tillverka en särskild förvaringsbox där han på insidan skriver: ”Dessa dagboksanteckningar är nedskrivna av min älskade maka. Varje morgon kl 7 då vi drack vårt kaffe, nedskrev Mamma vad som sig tilldragit föregående dag, mest personligt, men även lite av varje, som temperatur, nederbörd o.d.” Anteckningen görs i maj 1960, fyra år efter Esthers död. Där finns också ett önskemål om att Kulturen skall ta hand om böckerna.

Dagböcker har skrivits sedan renässansen. Idag oroar sig många för att det inte kommer att finnas några i framtiden, nu när allt skrivs digitalt. Jag tror inte det behöver bli så. Dagboksskrivandet lever och frodas. Många skriver fortfarande dagböcker för hand. Det beskrivs ibland som detox; avgiftning från den digitala världen. Konstnären Kiwa Saitu broderar sina dagböcker för hand. Digitala minnesanteckningar och dagböcker kan också bevaras. Det viktiga är att någon skriver och att dagböckerna tas om hand av familjen och inte kastas. Det kräver mod att lämna ut ett så personligt material. Ett varmt tack till Maja-Lisas och Esthers familjer för att de generöst har delat med sig av dagböckerna.

Litteratur och lästips:

Erlander, Sven. 2001–2016. *Dagböcker*. (Tage Erlanders dagböcker 1945–1969 i 17 volymer.) Hedemora: Gidlund.

Broman, Gunnar & Erixon, Sigurd. 1946–1953. *Årstadagboken: journaler från åren 1793–1839*. (Urval ur Märta Helena Reenstiernas dagböcker i tre band). Stockholm: Generalstabens.

Förvaringsboxen som Gösta lät specialtillverka för Esthers dagböcker.
KM arkiv 282.

CONNY JOHANSSON HERVÉN

”Mynten var inte bara viktiga för att underlätta transaktioner, utan spelade även en roll som budskapsbärare för spridning av religion och propaganda om maktanspråk och maktbefogenhet.”

Mynt i vår tid. Den svenska enkronan i bild är numera ogiltig. Fram till den 30 juni 2017 var alla enkronor som var präglade år 1875 eller senare giltiga betalningsmedel.

Myntbilder som propaganda

CONNYS JOHANSSON HERVÉN

Avritning av mynt präglat för kung Knut den Store. Logotyp för Kulturens skriftserie *Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiquitatibus urbis Lundae.*

Det sker en övergång till digitala betalningssystem i dagens samhälle. Checken ersattes av köpkort och kreditkort, nu är kontokort den vanligaste lösningen. Nya tekniska plattformar som mobiltelefoner kan användas för ekonomiska transaktioner med ett enkelt svisch och snart går det knappast att finna en parkeringsplats som inte kräver tillgång till telefonnätet för att erlägga avgiften. Sedlar och mynt tycks gå mot en alltmer borttynande tillvaro. Devisen "Cash is King" kanske för evigt eroderas bort från det mänskliga medvetandet.

Människan har tidigt funnit lösningar på att förenkla och kontrollera bytet av varor och tjänster. Byteshandel har dock sina begränsningar, då den förutsätter att båda parterna är nöjda med bytet, vilket begränsar möjligheten till att enkelt omvandla skörden eller tjänsten till något som kan användas över tid och rum. Det finns behov av något som människor är villiga att använda för att symboliskt representera andra tings värde. Den mänskliga uppfinningen blir pengar. Detta krävde inga tekniska genombrott, utan är en ren tankerevolution. Historieprofessorn Yuval Noah Harari menar att pengar är det mest universella och effektiva system för ömsesidigt tillit som någonsin skapats. Pengar kan vara allt som lätt omvandlar, lagrar och transporterar rikedom såsom

djurhudar eller kaurisnäckor, men snart kom metaller, särskilt ädla, att bli den mest universella valutan, och de första mynten präglas under första halvan av 600-talet före Kristus i Lydien.

Mynten var emellertid inte bara viktiga för att underlätta transaktioner, utan spelade även en roll som budskapsbärare för spridning av religion och propaganda om maktanspråk och maktbefogenhet. Kungar och kejsare lät sina ansikten skina mot undersåtarnas anlete varje gång då de betraktade ett mynt i sin hand, även om myntbilderna snarare var stiliserade ideal, än naturtroget återgivna porträtt. Mynten var dåtidens masskommunikationsmedel och nyttjades för att sprida budskap genom utformningen av präglingen. Genom att avläsa myntbilder, kan de som tidstypiska dokument berätta något om tiden när de präglades. Inskriptioner, ikonografin och ornamentik berättar om traditioner från olika geografiska områden och tider. Här kommer några belysande exempel, hämtade ur Kulturens samlingar.

Vid en arkeologisk undersökning i kvarteret Sankt Clemens utmed Kattesundspassagen i Lund hittades år 1983 ett romerskt mynt, slaget under kejsare Vespasianus regeringstid mellan år 69 och 79 efter Kristus. Vespasianus kom att arbeta hårt för att stärka de skrala romerska statsfinanserna, bland annat införde han en skatt på offentliga toaletter, vilket kritiserades av sin samtid, och han lär då ha yttrat de bevingade orden ”pengar luktar inte” till svar på klandret. Han lät också påbörja uppförandet av Colosseum, vilket än idag kan besökas i Rom. Myntet avbildar hans porträtt, vilket var en propaganda i form av ”miniatyrmonument” som uppkommer under romerska kejsartiden, då kejsaren kommit att överta rollen som myntherre från medborgarkollektivet under den tidigare romerska republikens era. Under Vespasianus regim ökar progandan som framställs på mynten, i form av historier som framställer honom som en framgångsrik kejsare. Frånsidan på romerska mynt användes för olika avbildningar och nästan

Mynt från

Vespasianus
regeringstid
69–79 e Kr,
funnet i kvarteret
S:t Clemens, Lund.
KM 71839:440.

en tredjedel av mynten som präglades firar hans segrar och freder. Generellt kom de romerska mynten att bli en av de viktigaste förebilderna för myntens utformning i alla länder ända in i våra dagar.

Fyndet av Vespasianus mynt kan emellertid inte tas för intäkt på någon romersk närvaro på Lundsälätten, utan påträffades på golvet i en huslämning tillsammans med bland annat kniv, eldslagningsflinta, brynen, slagg, infattningstenar av glas och fragment av metallinfattningar, vilket tyder på att det var tänkt att användas som råämnesskrot i en metallverkstad från omkring år 1100. En fascinerande tanke är att redan då hade myntet cirkulerat i över tusen år, innan det fick sin Törnrosasömn på lergolvet.

Den första danska myntningen sker troligen på 820-talet och kan förslagsvis skett i Hedeby, men var sannolikt tämligen begränsad till omfattning och tid. Mynten saknade oftast inskrifter, och avbildar tappar, båtar och hus, och efterhärmdade västeuropeiska mynt och motiven hämtades också från den frisländska Sceattan. Under senare delen av 900-talet sker en dansk myntprägling av små mynt utan inskription och med kors som bildmotiv, inspirerade av bysantinska 900-tals mynt. Sannolikt har utmyntningen inte skett längre i Hedeby, utan från någon plats i Skåne. Omkring 995 hävdas den kungliga mynträtten tydligare, då kung Sven Tveskägg lät prägla mynt efter anglosaxisk förebild, nämligen de mynt som Ethelred II lät prägla mellan 991-997 och som användes för att betala den stora danagälden år 994. Den engelska pennyn, präglad för kung Ethelred II, blev den främsta förebilden för de tre nordiska kungarna då de nästan samtidigt började prägla egna mynt. På Sven Tveskäggs mynt finns ett stiliserat kungaporträtt i profil hållandes ett scepter (härskarstav) och med text runt bilden: ZVEN REX AD DENER, Sven, kung över danerna). På andra sidan finns ett kors, med en bokstav i vardera korssvickel (fältet mellan korsarmarna): C-R-V-X (Crux, kors). Även här finns en inskrift runt korset: GODWINE M-AN DNER, vilket skall

utläsas som Godwin, myntmästare hos danerna, där M:et står för titel monetarius, myntmästare. Syftet med Sven Tveskäggs utmyntning var inte först och främst att förse det danska riket med pengar, för utgivningen var begränsad, troligen mindre än tjugotusen mynt, utan att visa att kung Sven var en kristen härskare och tillhörde gemenskapen med sina europeiska likar. Samtidigt med dessa tydliga propagandamynt präglades stora mängder barbariska kopior av engelska mynttyper med helt oläsliga inskrifterna i Sydsandinavien och där Lund kan ha varit en av myntslagningsplatserna. Detta förändras omkring år 1020 när Sven Tveskäggs son Knut den store gripit makten, inte bara över Danmark utan även England. En av de första konsekvenserna i detta nya Nordsjörike var att omstrukturera det danska myntväsendet efter anglosaxisk förebild och ett flertal myntmästare och stämpelskärare hämtades från England för att sätta upp myntverkstäder på flera platser i Danmark, och där Lund blev den största och viktigaste präglingssorten. Av sextio olika mynttyper under Knuts regeringstid är inte mindre än tjugotre slagna i Lund. Det nya myntväsendet skulle också uppnå en fast myntvikt, ett mynt som representerade ett fast fixerat värde silver. Mynten har oftast ett likartat utseende med härskarbild i profil respektive något korsmotiv på de bägge sidorna och följde engelska förlagor. Efter hand började också myntbilder efter tyska förlagor att användas.

Ännu har inte något mynt präglat under Knut den Store påträffats i Lund, trots att hans mynt återfinns med Lund som myntort. Kungen ansågs länge ha varit stadens grundare och blev nästan ett varumärke i historietraderandet. I Kulturens serie *Archaeologica Lundensia: investigationes de antiquitatibus urbis Lundae*, som publicerar vetenskaplig och populärvetenskaplig arkeologisk forskning om Lund, har ett avritat Knutmynt fått bilda logotyp för bokserien, nästan i form av en kunglig beskyddare eller vad nu den bakomliggande tanken kan ha varit. Denna Knutlogga kom att användas vid forna stadshistoriska

avdelningen i även andra sammanhang för att representera den arkeologiska verksamheten vid Kulturen.

Ett fynd som direkt kan kopplas till myntprägling i Lund och som återfanns vid en arkeologisk undersökning år 1971 i kvarteret Svartbröder utmed Skomakaregatans östra sträckning är en blyplåt där myntmästaren provat sin nygraverade stämpel hela elva gånger. Myntmästare är känd till namn, Fati, då inskriften FATI I LYNTI, skrivet i runor och han är känd från minst fem andra myntpräglingar, men inget känt mynt har återfunnits från just denna stämpel. Förutom att blyplåten är ett direkt bevis för myntframställning i Lund, så är också användandet av runor uppseendeväckande. Under senare delen av kung Sven Estridsens regeringstid ca 1065–1074, präglas hans mynt plötsligt med inskrifter i runor, och följer inte längre traditionen från tidigare danska mynt, vilka uteslutande slagits med latinska bokstäver. Sven Estridsen genomförde en reform av det danska myntväsendet där antalet myntpräglingsorter minskade medan antalet mynttyper och myntmästare ökade. Av de cirkulerade mynten ökade de inhemska på bekostnad av de utländska och sannolikt är detta uttryck för en strävan att skapa ett långsiktigt myntmonopol i det danska riket. Under Estridsens runmyntsperiod genomfördes stora utmyntningar och inte mindre än trettio olika myntare var verksamma i Lund. Bildmotiven är tämligen likartade med majestatisframställning av Kristus respektive ett mera geometriskt motiv på andra sidan. Varför runor började användas och att centrum för denna myntning var just Lund är höljt i dimmor, men en möjlig förklaring är att runorna uttryckte en äldre sydsandinavisk identitet, vilket propagerade för Sven Estridsens planer på ett självständigt danskt ärkesäte, skilt från dåvarande ärkebiskopsstiftet Hamburg. Detta fick han emellertid aldrig uppleva under sin livstid.

Om vi lämnar den färgrika medeltiden bakom oss och blickar mot stormaktstiden då de södra landskapen kommit

Mynt 1 öre 1719,
drottning Ulrika
Eleonora,
överprägling av
Karl XII nödmynt.
KM 50611:b.

Nästa uppslag:
Blyplåt med mynt-
stampspräglingar
av myntmästare Fati.
KM 62892:2797

att annekteras av Sverige, så finner vi mynt med sällsynt förekommande kvinnlig regent i övrig mansdominerad myntbildsvärld, nämligen drottning Ulrika Eleonora. Hon tillträdde som regent efter dödsbudet av sin bror Karl XII den 5 december 1718 och kom att få lämna över till sin make Fredrik av Hessen, då hon misslyckats med sin önskan att få samregera med sin gemål. Genom att hon avsade sig tronen kunde Fredrik I tillträda den 29 februari 1720. I kvarteret Färgaren hittades 1956 en 1-öring från 1719, en överprägling av ett nödmynt från Karl XII. Efter flera års krig var den svenska statskassan uttömd, och för att skaffa betalningsmedel till krigsutgifterna skapades nödmynten. Dessa nödmynt var sedan tänkta att bytas ut mot ”riktiga” mynt, det vill säga mynt med ett metallinnehåll som motsvarade valören. Under Ulrika Eleonoras tid vid makten åren 1719–1720 ompräglades ett stort antal nödmynt, genom att överpräglas med en ny myntbild och sänkt valör, och på så sätt värdesänktes nödmynten.

Om det romerska myntet från kejsare Vespasianus regim kan betraktas som gränsöverskridande valuta, är ett modernt exempel den gemensamma euron. Eurosymbolens likheter med den grekiska bokstaven epsilon är en referens till den antika europeiska civilisationens vagga, dessutom första bokstaven i ”Europa” och de två horisontella strecken är tänkt att symbolisera valutans stabilitet. Eurosedlarna är standardiserade och ser likadana ut, oavsett i vilket land de trycks, medan euromynten har en gemensam och en nationell sida. Vissa av de nationella centralbankerna har valt att ha samma utformning för samtliga valörer, medan andra har valt att ha olika utformning för varje valör. Flera av monarkierna har valt sin statschef som representant, exempelvis Albert II för Belgien och Beatrix för Nederländerna. Republiker kan ha andra personligheter, bland annat Österrike som har porträtt av fredsaktivisten Berta von Suttner och kompositören Wolfgang Amadeus Mozart som pryder mynten. Andra motiv kan vara nationella monument,

som Italiens Colosseum och Tysklands Brandenburger Tor, eller symboler, såsom Irlands keltiska harpa, Finlands heraldiska lejon och Frankrikes Marianne. De olika länderna som omfattas av euromyntningen har alltså valt att behålla mynten som kommunikatorer med en ikonografi som skildrar ursprungslandet för myntpräglingen.

Avslutningsvis och för att återknyta till inledningen, kan man fundera över ifall myntbilder inom en snar framtid endast kan komma att betraktas i museimontrar, då elektronisk valuta och betalningssystem har tagit över? Nyligen har Sveriges Riksbank genomfört ett sedel- och myntutbyte, vilket höjt kritiska röster om meningsfullheten, när kontanter ändå väl kommer att vara borta om några år? Riksbankens marknadsundersökningar visar att kontanter används allt mindre i butik, men kontantmängden i samhället minskar faktiskt inte, och deras bedömning är att Sverige inte går mot ett kontantlöst samhälle under en överskådlig framtid. Den siste december 2016 var fortfarande 1 750 miljoner mynt i cirkulation i det svenska samhället. Och fortfarande är Sveriges statschef avbildad på mynten, till skillnad från sedlarna, där andra personligheter nu får fungera som propaganda för landet.

Litteratur och lästips:

Carelli, Peter. 2005. *Från Vespasianus till Leopold II. En sammanställning av jordfunna mynt i Lund 1833-1994.* Archaeologica Lundensia. Investigationes de antiquitatibus urbis Lundae X. Lund.

Carelli, Peter. 2012. *Lunds historia – Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram.* Lund.

Cinthio, Maria. 1990. *Myntverk och myntare i Lund. Kulturens årsbok 1990.* Lund.

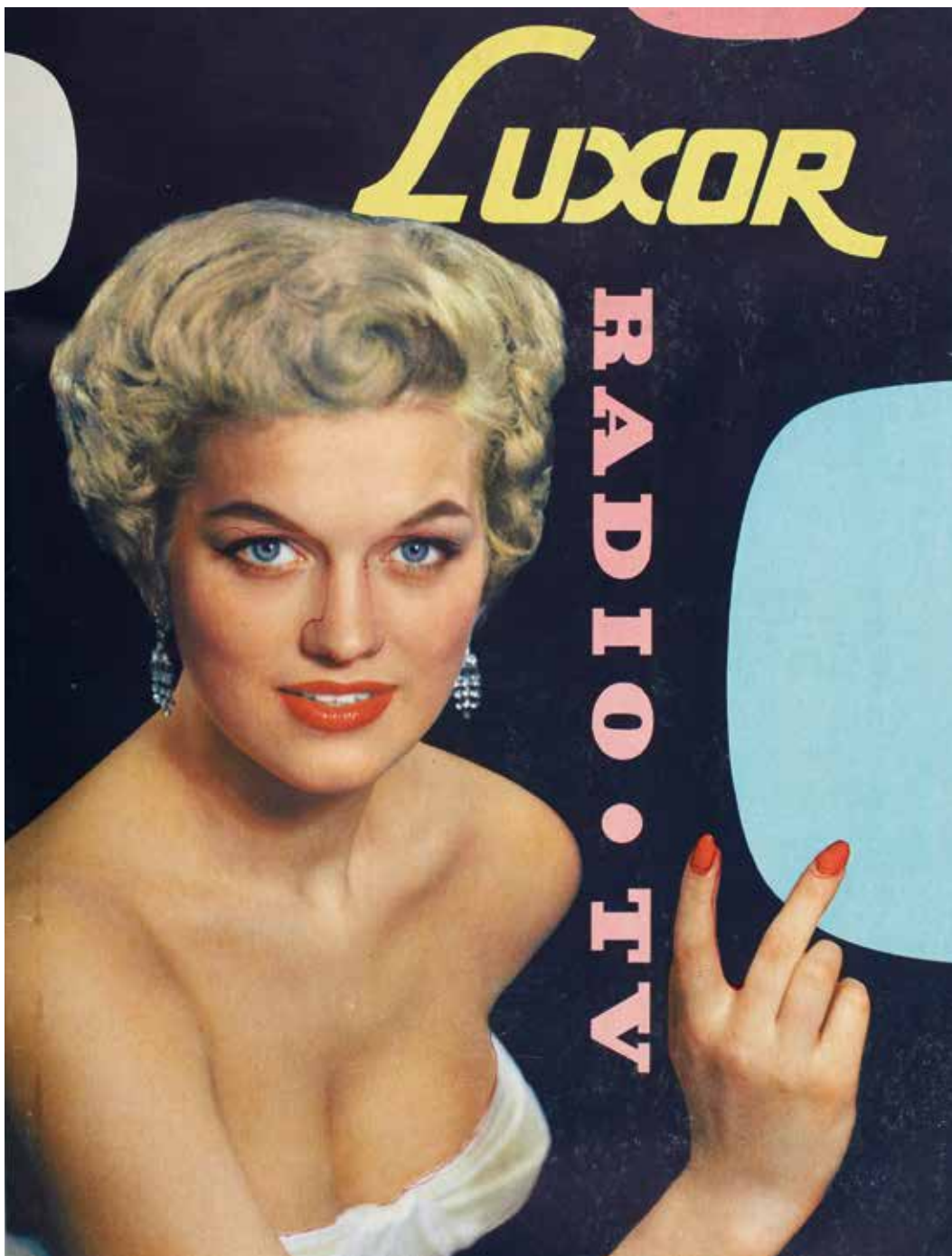
von Heijne, Cecilia. 2004. *Särpräglad. Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130).* Stockholm Studies in Archaeology 31. Stockholm.

GUNILLA JARLBRO

”Vissa tv-program kan fortfarande locka en stor publik och få familjer att sitta framför tv:n likt en lägereld. Barn gillar verkligen att titta tillsammans med de vuxna.”

Tv-leksak, 1960-tal. Låda i rödmålad bleckplåt. Bakom en bildruta i plast finns en pappersremsa som kan vevas fram. KM 71753.

Samling vid lägerelden

GUNILLA JARLBRO

Lättklädda

kvinnor har då liksom nu ansetts ha en stor försäljningspotential för allehanda produkter, så varför inte för tv? Från broschyr Luxor Radio och TV 1958. KM 94566.

De första reguljära tv-sändningarna började i Sverige 1956, men tv:s stora genombrott kom först två år senare i samband med att Sverige arrangerade fotbolls-VM. I min egen familj skaffade vi tv 1959, en 14-tums AGA, och som i de allra flesta familjer placerades tv:n i vardagsrummet, eller som man sa på 1950-talet: finrummet. De var huvudsakligen så kallade medelklassfamiljer som var de första med att skaffa tv, inte bara därför att det så klart var en ganska stor utgift för en familj, utan även därför att denna grupp ville vara modern och hänga med. Min farfar som bodde på landet i Halland, tyckte att tv i allmänhet och att den svartvita i synnerhet var ett transigt påfund. Han deklarerade klart och tydligt för mig och mina kusiner att själv skulle han skaffa denna nymodighet först när färgtv:n introducerades. Lite ironiskt var det dock, för farfar hann vara död fem år innan detta skedde.

I samband med tv:s introduktion förändrades också umgängesformerna, såtillvida att man bjöd hem gäster – helst sådana som ännu inte hunnit skaffa tv – för att få sitta i sällskap och titta på skärmen. Vid denna tidpunkt lanserades även en mängd nya produkter. Nu kunde man till exempel inte dricka kaffe ur vanliga kaffekannor. Nu skulle kaffet istället serveras ur så kallade tv-termosar. Veckotidningar

En nylansering av koppar och kannor i samband med tv:s intåg i de svenska folkhemmen.

OVAN: Tv-kanna KM 80263, tv-kopp KM 83532.

TILL HÖGER: Tv-kopp med fat för smörgås KM 82508.

HÖGER SIDA: Tv-kanna använd av familjen Bengtsson, inköpt tillsammans med familjens första teve inför fotbolls-VM 1958. KM 82510.

lanserade mönster på hur man kunde sticka och virka tv-sockor. Livsmedelshandlarna lanserade även maträtter som skulle förtäras framför tv:n, så kallade tv-mål. Det här kan jämföras med hur många småbarnsfamiljer idag försöker hålla måltiderna fria från medier, d v s inget iPad- eller telefontittande vid matbordet.

Självfallet fanns det som alltid när nya medier introduceras kritiska röster mot tv. Många vuxna, inte minst bland skolfolk, förfasades över tv och ställde sig frågan hur det nu skulle gå med barn och ungas skolarbete. Skulle de unga glömma att göra sina läxor och bara sitta och hänga framför tv:n? Det bör i detta sammanhang nämnas att tv-sändningarna inte var särskilt frekventa och det var inte ens sändningar varje dag. Kritikerna framhävde televisionens passiviserande och fördummande effekter på medborgarna medan de mer positiva såg stora möjligheter till folkbildning. För att blidka kritikerna infördes 1960 en tv-fri kväll i veckan. Denna åtgärd varade drygt ett år.

Låt oss gå tillbaka till själva introduktionen av tv. Televisionen lanserades som ett familjemedium, och enligt många var detta en medveten politik, såtillvida att tv skulle vara ett instrument

som skulle hålla samman familjeinstitutionen i en tid där stora förändringar – kvinnors ökade förvärvsarbete och ungdomars alltmer aktiva uteliv – gjorde sig gällande. Det bör i detta sammanhang nämnas att det var först på 1950-talet som vi började prata om tonårs- och ungdomskultur. Den nya generationen unga som kom vid denna tid markerade på ett helt annat sätt än tidigare sitt avstånd till de vuxna. Det var först nu man började inse att vara *tonåring* var detsamma som att vara i gränslandet mellan barn och vuxen.

De stora tittarsuccéerna på 1960-talet var *Hylands hörna*, *Tiotusen kronorsfrågan* och *Bröderna Cartwright*. För de som i likhet med mig var unga på tidigt 1960-tal var *Bröderna Cartwright* den givna succén. Otaliga timmar ägnades åt att prata om vad som hade hänt i det senaste avsnittet. *Bröderna Cartwright* uppfyllde sinnena så till den grad att det var närmast att likna vid en katastrof om man hade missat ett endast avsnitt. Risken att bli totalt utfrysad på skolgården var överhängande om man inte kunde kommentera händelserna i veckans *Cartwright*. Att det i framtiden skulle komma något som heter tv-play fanns inte på kartan. Inte heller kunde man vid denna tid tänka sig att det skulle bli möjligt att spela in från tv till en videospelare, som introducerades på 1980-talet. Det var tv:s tablå och fastställande av tidpunkt som gällde om man ville vara med helt enkelt.

Problemet för oss unga medborgare uppstod framförallt under sommaren, det vill säga när familjen gav sig ut på semester. Själv tillbringade jag mina barndomssomrar i Haverdal, någon mil norr om Halmstad. I vår lilla stuga fanns självklart inte någon tv. Det fanns inte ens vatten eller el. Räddningen för mig och många andra semesterfirare var Margits kiosk, där fanns en liten tv.

Föregående uppslag:

En familj bland andra vid tv:n ätandes så kallat tv-mål. Reklamfoto ur Åkerlund & Rausings kampanj "Moderna hushåll" 1959. © Institutet för färgfoto AB, Lund

Ny, designad

teknologi ska placeras i de svenska hushållen. Tv i plast, "Space Helmet", 1970, JVC Yokohama, KM 93086.

Vid denna tv stod mellan 30–50 personer hängande över varandra – och inte så sällan i hållande regn – och tittade på en svartvit 14-tummare där fyra vuxna karlar red på hästar vid ranchen Bonanza.

Nog kände sig många vid den tiden integrerade i det svenska folkhemmet, och det gällde inte minst unga. Just det faktum att *Bröderna Cartwright* sändes på tv och att mediet i sig ansågs vara ett familjemedium bidrog troligen starkt till att de unga integrerades i det etablerade vuxensamhället. Åtminstone fanns det inte utrymme för de unga att springa ute och vara stökiga på gator och torg. På likartat sätt har filmvetare resonerat, som har studerat ungdomsfilmer under huvudsakligen 1950-talet. Målet med dessa ungdomsfilmer var nästan alltid att integrera de unga i vuxensamhället. Många av 1950-talets ungdomsfilmer byggde förvisso på generationsmotsättningar, men i slutändan kunde dessa motsättningar nästan alltid redas ut. Genom den typen av genomtänkt dramaturgi var tanken att filmerna skulle bidra till att integrera de unga i det etablerade konsensusamhället.

Vilka motiv filmskapare eller andra avsändare har till medierade budskap är en sak; vilka motiv människor har för att konsumera medier är en annan. Det har visats tydligt inom den forskning som handlar om människors medieanvändning, och som har bedrivits bland annat vid Lunds universitet inom ramen för det så kallade Mediapanelprogrammet.

Detta forskningsprogram bedrevs under flera år, och syftet var att studera karaktären hos, orsakerna till och följderna av den individuella massmedieanvändningen hos barn och ungdomar och hos deras föräldrar. En aspekt av tv-användningen som undersöktes inom detta

Ingen tvekan

om när det är tänkt att man ska mumsa på dessa kex. TV-rutan kan öppnas och man kan montera ett bildband med olika djur, som sitter på baksidan. KM 93374.

forskningsprogram var vilka motiv en individ har till sitt tv-tittande.

Undersökningen genomfördes bland annat genom att de undersökta barnen fick ta ställning till ett antal påståenden om motiven för sin medieanvändning, där ett av de studerade motiven var ”samtal”. Motivets innebörd förklaras enklast genom att presentera de påståenden som ställdes till de undersökta barnen, nämligen:

Jag ser på tv för att:

- det ger mig någonting att prata om med mina kompisar
- jag ska kunna hänga med när andra talar om tv-program

Vad undersökningarna bland annat visade var att ett av de starkaste motiven till att se på tv handlade just om att man fick någonting att prata med sina kamrater om. Uttryckt något annorlunda kan man således säga att tv kan få oss att känna en gemenskap och samhörighet med varandra. Undersökningarna visade dock också att ju äldre de studerade ungdomarna blev, desto mer avtog motivet ”samtal” för tv-tittande. Kort sagt: de äldre ungdomarna fann andra samtalsämnen än tv-program för att kunna ingå i en gemenskap. Exempelvis kunde kunskap om musik och musikgrupper ge högre status i vissa kamratgrupper än kännedom om tv-program. Återigen var det dock medierna som fungerade som ett socialt kitt för att vidmakthålla en gemenskap.

De ovan refererade studierna genomfördes alltså huvudsakligen på 1980-talet, vilket var en tid när svenskarna enbart hade tillgång till två kanaler i public service-tv. I slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet förändrades detta, i och med lanseringen av kabel-tv och satellit-sändningar

och att hushållen började få tillgång också till kommersiella kanaler. I takt med att allt fler hushåll fick tillgång till allt fler kanaler började även tv-tittandet bli allt mer differentierat. Vad den ena hade sett kände den andre varken till eller hade sett, till skillnad från tv:s barndom. Nu behöver ju inte ens tv ses på en stationär tv utan kan i princip tittas på när som helst på andra plattformar, såsom dator, telefoner och så kallade paddor.

Flera studier visar även att tv-tittandet i familjens hägn för länge sedan är ett minne blott. Bort tv-kannor och tv-sockar! Tv-tittandet har privatiserats; barnen ser sina program på sina egna plattformar och föräldrarna ser sina program när det passar på ytterligare andra plattformar.

Det faktum att utbudet av tv-program idag är så stort och att var och en ser på just sina favoritkanaler och favoritprogram när som helst och var som helst gör att tv-program som samtalsämne eller socialt kitt kraftigt har avtagit i vardagslivet. Givetvis finns det undantag, trots det stora utbudet. Vissa tv-program som exempelvis *Melodifestivalen* och *Idol* kan fortfarande locka en stor publik och få familjer att sitta framför tv:n likt en lägereld. Studier visar också att *Idol* som tv-program tittas på tillsammans med familjen på fredagskvällar och barn gillar verkligen att titta tillsammans med de vuxna. Dessa tv-programs stora framgång beror inte minst på symbiosen med kvällstidningar och olika hemsidor på internet, som rapporterar inte bara vad som har hänt och vad som kommer hända, utan också vad publiken inte har fått se när själva programmet sändes. Denna

NÄSTA UPPSLAG:

Klippdockan

Gunnel i Vi 1972, tecknad av Marie Louise de Geer Bergenstråhle. Bland Gunnels sysslor ingår inte bara att klä sig, äta, diska, städa, läsa tidning och drömma om semester – hon tittar också på tv. KM 88328.

Det är ingenting ovanligt med Gunnel egentligen. Jo, kanske är det ovanligt att hon har blivit klippdocka. Klippdockor brukar ju vara både sötare och yngre. Ofta är dom prinsessor eller filmstjärnor eller sångerskor. Gunnel är bara

en «vanlig människa» med vanligt jobb. Inte är hon så särskilt söt heller. Men nu undrar vi: Hur tror du Gunnel kommer att ha det om, ska vi säga, tre år? Har hon samma jobb? Bor hon fortfarande

Klippdockan GUNNEL

HON ÄR 32 ÅR OCH BOR ENSAM I EN LITEN LÄGENHET I STADEN ALLA DAGAR ARBETAR HON UTOM LÖRDAG OCH SONDAG OCH NÄR HON HAR SEMESTER FÖRSTÅS. HON ARBETAR MED ATT LÄGGA SKOR I KARTONGER PÅ EN FABRIK.

arbetsrock

skor

kartong

DET HAR HON GJORT SEDAN HON VAR 17 ÅR. HON TJÄNKAR INTE SÅ MYCKET PENGAR FÖR HENNES ARBETE ANSER INTE SÅ MYCKET VÄRT.

jag bara arbetar och arbetar och ingen tycker om mig för det.

Tankebubbla

NÄR HON ÄR LEDIG GÅR HON UT OCH DANSAR. IBLAND FÖR HON VILL SÅ GÄRNA TRÄFFA NÅGON SOM HON VILL BLI KÄR I.

OCH SÅ TÄNKER HON ATT OM JAG KOMMER TILL DANSEN SOM MITT VÄNLIGA JAG DÅ SER JU INGEN MIG OCH INGEN BRYR SIG OM MIG FÖR DET GÖR JU INGEN ANNARS.

MEN OM JAG FÖRSÖKER SE UT SOM EN FILMSTJÄRNA DÅ KANSKE JAG BLIR BALENS DROTTNING.

OCH SÅ BLIR HON LITET NERVÖS ATT PERUKEN SKA RAMLA AV ELLER ATT DET MÅLADE ANSIKTET SKA FÖRSVINNA SÅ ATT ALLA SER ATT DET BARA ÄR HON.

dansklänning

peruk

målat ansikte

huvdaska

+ högklackade skor

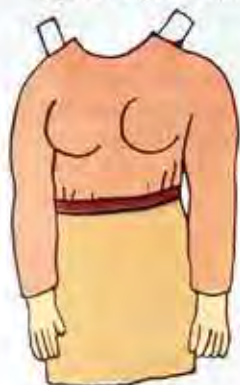
Tankebubbla

ensam? Är hon glad eller ledsen? Är hon kär?
Skriv till oss och berätta, så kanske Gunnel
kommer tillbaka i Mini-Vi och har det precis som
du har tankt ut. Adressen är:
»Gunnel», Mini-Vi, Fack, 104 65 Stockholm 15.

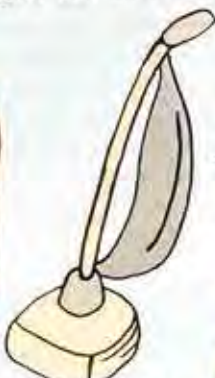
mini-vi

REDAKTÖREN
CHRISTINA BJÖRK
LENA LARSSON OCH
ANNESTRA RASMORÉN

SEDAN ÄR DET SÖNDAG OCH DÅ STÅDAR HON LITET I SITT HEM.

vardagskläder

dammsugare

diskborste

Tankebubbla

SEDAN SÄTTER HON SIG I EN FÅTÖLJ
OCH LÄSER EN TIDNING OCH SÅ
DRICKER HON EN LÄSKEDRYCK.

läskedryck

tidning

SÅ BÖRJAR TV-PROGRAMMET OCH DÅ TITTAR HON
PÅ DET OCH SÅ ÄTER HON LITET MAT.

TV

mat

salt peppar

fåtölj

NÄR DET ÄR NÄTT GÅR HON OCH LÄGGER SIG
OCH IBLAND GRÄTER HON LITET FÖR HON
KÄNNER SIG SÅ ENSAM OCH TYCKER ATT
HELA LIVET VERKAR SÅ MENINGSLÖST.

nattlinne

ledset ansikte

glatt ansikte

MEN NÄR HON SOMNAT SÅ DRÖMMER HON
ATT ALLA TYCKER DET ÄR VIKTIGT
ATT HON LÄGGER SKÖR I KARTONGER SÅ
FINT OCH ATT DET ÄR VIKTIGT ATT JUST
HON LEVER SÅ MAN HAR EN TILL ATT
HA SKÖJIGT MED I VÄRLDEN.

M. & S. Gees
Sjögrensteikete
1972

typ av rapportering, förkärlek att rapportera kring så kallade pseudohändelser, kan bidra till att åtminstone vissa grupper av medborgare känner sig delaktiga i en större kulturell gemenskap. I brist på verkliga gemenskaper kan deltagare i olika tävlingsprogram få människor att uppleva någon form av kulturellt sammanhang.

Att tv inte längre fungerar som en sammanhållande faktor beror på, vilket tidigare har nämnts, att vi inte längre ser på samma program. Utbudet har blivit så stort och valmöjligheterna så många att tv-tittandet har differentierats, vilket självklart inte behöver vara negativt i sig. Det finns dock ett undantag från detta mönster – en typ av medieinnehåll som nästan alla svenskar känner till och kan referera till. Det är tv-reklamen. Om man förr citerade poesi i samtal med andra, så har detta idag lite tillspetsats ersatts av ett citerande av reklamj singlar.

Det här kapitlet inleddes med en beskrivning av hur vardagen kunde vara i tv:s barndom, för att sedan kortfattat gå över till de kommersiella kanalernas intågande i det svenska medielandskapet. Vad har nu alla dessa till synes disparata tankar med att tv kan liknas vid en lägereld att göra? Min avsikt har inte varit att framföra ståndpunkten att det var bättre förr, det vill säga att vi var mer sammanhållna i den svenska kulturen när vi alla tittade på *Bröderna Cartwright*. Vi hade då som kanske nu inga egentliga valmöjligheter. Vi tog och tar emot det som visas på skärmen utan att vare sig fundera eller reflektera över vilka värden som konstrueras och fortplantas i dess program. Mycket har dock förändrats. Tv-programmens betydelse som samtalsämne i det sociala livet har försvagats kraftigt. Utbudet har ökat kraftigt. Det behöver dock inte vara samma sak som att valmöjligheterna har ökat. Frågan om det egentligen är mångfald eller enfald

som produceras och erbjuds till tittarna tål nämligen att upprepas.

I dagens samhälle finns det ett överskott på information och ett underskott på uppmärksamhet, vilket i sin tur leder till en ständig tävlan mellan olika medier om att fånga och hålla kvar publikens intresse. I denna konkurrenssituation måste medierna utveckla strategier som gör att publiken får fasta och rutinmässiga vanor. Detta brukar kallas för medielogik.

Trots allt fler medier och ett ständigt flöde av olika innehåll och budskap visar Mediebarometern att det råder en påfallande stabilitet i det traditionella medielandskapet. Tv:n är alltså inte ett gammalt medium som går mot ruinens brant. Hela 80 procent av svenska folket tittar fortfarande på tv på någon plattform och över 20 procent tittar på webb-tv. Tv:n kanske inte alltid fyller samlingsfunktionen likt en lägereld, men ryktet om dess död är betydligt överdriven.

Litteratur och lästips:

Carlsson, Ulla (red). 2010. *Barn och unga i den digitala mediekulturen*. Göteborg: Nordicom.

Carlsson, Ulla (red). 2012. *Barn och ungas medieanvändning i nätverkssamhället*. Göteborg: Nordicom.

Carlsson, Ulla (red). 2013. *Medie- och informationskunnighet i nätverkssamhället: skolan och demokratin*. Göteborg: Nordicom.

Carlsson, Ulla (red). 2014. *Medie- och informationskunnighet i Norden: en nyckel till demokrati och yttrandefrihet*. Göteborg: Nordicom.

von Feilitzen, Cecilia. 2010. *Barn, unga och medierat våld. En sammanfattning av forskningens resultat*. Göteborg: Nordicom.

KARIN HINDFELT

”Klädseln kan både röja och dölja bärarens identitet och är ett sätt för individen att uttrycka sig och för andra att identifiera vederbörandes tillhörighet och status.”

Greta Garbo var en modeikon känd för sin androgyna klädstil. Hon införlivade traditionellt manliga plagg som långbyxor, polotröja, trenchcoat och lågklackade snörskor i sin garderob. Här fotograferad i en ulster, ett ytterplagg i kraftigt ylletyg uppkallat efter den irländska provinsen med samma namn. Foto: Everett Collection/IBL Bildbyrå.

Kläderna gör mannen

KARIN HINDFELT

Humphrey Bogart

är så förknippad med trenchcoaten att klädmärket Aquascutum (grundat i London 1851) uppkallat sin mest klassiska modell efter skådespelaren. Trenchcoaten återkommer ständigt i modet och 2018 är den hetare än på länge. Plagget lär ha uppfunnits av Thomas Burberry 1901. Foto: Interfoto/IBL Bildbyrå.

Jag talar genom mina kläder, skrev Umberto Eco. Han avsåg då knappast T-shirten med texten ”Öl byggde denna vackra kropp”, eller annan mer eller mindre humoristisk devis. T-shirts med budskap i form av text eller bild är en väldigt uppenbar form av kläder som kommunikationsmedel och som har varit allestädes närvarande sen 1970-talet. Dessa tröjor har uttryckt allt från personliga intressen till politiska ställningstaganden, gjort reklam för varumärken eller talat om att bäraren minsann har varit på Hawaii.

Kommunikation tänker vi oss kanske oftast som verbal eller skriftlig, hur vi meddelar oss med varandra genom det talade eller skrivna ordet. Men det är mycket mer än så. Kroppen som helhet är ett verktyg för att skapa och förmedla meddelanden. Det kan ske genom sång, dans, musik eller annan konstnärlig verksamhet, men också mer indirekt genom vår hållning, vårt kroppsspråk och inte minst genom det sätt vi väljer att antingen dölja eller framhäva vår kropp – genom klädseln.

En persons klädsel kan kommunicera olika aspekter av vederbörandes identitet, sociala tillhörighet, status eller ointresse av detsamma, och den kan också ge en vink om bärarens intressen. Klädseln kan också vara en viktig markör för att kommunicera subkulturell tillhörighet, den

kan förmedla bärarens sinnestillstånd, religiösa tillhörighet, politiska åsikter och grad av modernitet. Den anonymitet som finns i urbana miljöer möjliggör för individen att i hög utsträckning "skapa" sig själv. Anonymiteten innebär svängrum och frihet att uttrycka sin personlighet genom att experimentera med utseende och klädsel på ett sätt som inte går att göra i en miljö där alla känner alla. Människor tycks bli alltmer upptagna av sin individualitet och av hur jaget formas och synliggörs. I detta fyller utseendets och klädselns kommunikativa roll en viktig funktion. Men skenet kan också bedra och det som kommuniceras är kanske snarast hur vi vill att andra ska uppfatta oss?

Under årtusenden har människor genom sitt sätt att klä och smycka sin kropp förmedlat sin sociala status, tillhörighet till en viss klass, kön, etnicitet, religiös tillhörighet eller andra grupperingar. Samtidigt som individen genom sin klädsel markerar denna tillhörighet (och i förekommande fall också avståndstagande från andra grupper) så vill hen ofta också kommunicera sin unicitet och den egna personligheten. Vad som anses vara lämplig klädsel varierar från kultur till kultur, men också inom kulturer, beroende på tid, plats, situation och tillfälle. Uttrycket *Kläderna gör mannen* i artikelns titel låter som en reklamslogan från mitten av 1900-talet och tillskrivs ibland den amerikanske författaren Mark Twain (1835–1910). Sentensen förekommer först, åtminstone i en skriftlig källa, i den romerske retorikern Marcus Fabius Quintilianus (omkring år 35–96 e Kr) verk i tolv band, *Institutio oratoria*. Mark Twain gjorde däremot ett tillägg: "Nakna människor har inte något större inflytande på samhället."

Att överträda kulturella koder, oavsett om det gäller klädsel eller annat, orsakar ofta förargelse och upprörda känslor hos omgivningen. Den som bryter mot "reglerna" riskerar inte sällan att bli bemött med förakt, skepsis och

socialt fördömande. Få är immuna mot hårt socialt tryck. Det är därför de flesta av oss blir generade när vi upptäcker att vår klädsel inte är rätt för sammanhanget, att vi klätt upp oss för mycket (eller inte alls) i ett socialt sammanhang, när vi upptäcker en smutsfläck på våra kläder eller har glömt att stänga gylfen. Att vara ”rätt” klädd är så viktigt att även de som inte alls är intresserade av sitt utseende eftersträvar att klä sig ”tillräckligt bra” för att undvika social kritik.

Vilka signaler klädseln sänder är beroende av den historiska och kulturella kontexten. Kläderna gör förstås inte bara mannen, men i de flesta samhällen har det historiskt varit de med makt (alltså främst män) som inte bara haft möjlighet, utan också lov, att stoltsera med sin klädedräkt. Därför är det något av en kulturell och historisk anomali att det i det västerländska samhället sedan 1800-talet vanligtvis varit kvinnor, i alla fall kvinnor ur de övre sociala skikten, vars klädsel synts mest – eller kommunicerat mest högljutt.

Under århundradena har det utfärdats ett stort antal dekret och förordningar avsedda att reglera människors klädsel. Det visar hur viktig människans klädsel har ansetts vara. I Europa var det fram till 1300-talet stora likheter i mäns och kvinnors klädsel. Denna likhet i könens klädedräkt fanns kvar betydligt längre i många muslimska länder. I en europeisk kontext var det främst huvudbonader som uppvisade skillnader mellan könen, i alla fall innan kvinnornas kjolar blev längre och männen började bära byxor. Medeltida påbud rörande klädsel lade stor vikt vid till exempel männens rocklängd, kvinnors urringningar, överdrivet spetsiga snabelskor och en tilltagande erotisering, framförallt då av den manliga klädseln. Intressant är att det i flera europeiska städer under senmedeltiden, bl a 1356 i Speyer i nuvarande Tyskland och 1493 i Strasbourg, kom förordningar som förbjöd kvinnor att klä sig i manskläder. Detta tyder på att kvinnor faktiskt uppträdde i ”manlig” klädsel

”Solkungen”,

Ludvig XIV, klädd i mängder av spetsar, silkesstrumpor, högklackade skor och en magnifik peruk med långa lockar. Porträttet från 1701 är målat av Hyacinthe Rigaud (1659–1743) och finns i Louvren. Foto: Wikimedia Commons.

och utgav sig för att vara män, något historiska källor också vittnar om. Att utge sig för att vara man innebar större rörelsefrihet och oberoende för kvinnor, vars kön annars medförde stora inskränkningar i den personliga friheten.

Enligt Cornelia Bohn, professor i vid universitet i Luzern, fungerade en persons klädsel under medeltiden ungefär som dagens ID-kort och fram till 1500-talet skrevs i stora delar av Europa en persons klädsel in i vederbörandes resedokument. Klädseln sågs under medeltiden som en tydlig indikation på bärarens sociala status och grupptillhörighet i det rådande ståndssamhället. Att klä sig efter sitt stånd och sitt kön var både nödvändigt och rätt i det gamla ståndssamhället. Det ansågs vara en av Gud given ordning som människan inte skulle, eller kunde, rubba. Modekläder var förbehållna eliten, hovet och aristokratin, ett förhållande som överflödsförordningarna skulle bidra till att bibehålla. Den första överflödsförordningen i Sverige under modern tid publicerades 1575. I den anges att ”ingen oädel Qwinnsperson må bruka sammets mössor, sammets Tröjor eller Kiortlar”. Argumentationen för överflödsförordningar under 1500- och 1600-talen grundade sig mindre på ekonomiska argument mot lyxkonsumtion och mer på bibehållandet av samhällelig stabilitet och gudsfruktan. Kanske är det inte så konstigt att de radikala krafterna under franska revolutionen kom att kallas för sans-culottes (utan knäbyxor). De knäbyxor och silkesstrumpor som under 1700-talet bars av moderiktiga herrar ur överklassen kom att förknippas med det gamla ståndssamhället och monarkin. Efter revolutionen sågs det som ett politiskt

reaktionärt ställningstagande att bära knäbyxor. De användes därför i allt mindre utsträckning och försvann till sist nästan helt som manligt plagg.

Klädseln är kanske det mest omedelbara och effektiva sättet på vilket vi könsbestämmer andra människor. Att klä sig ”utanför” sitt biologiska kön har alltid varit känsligt. Dock har koderna för vad som ansetts vara manligt respektive kvinnligt varierat beroende på tid, plats och kulturell sfär. Då ”Solkungen” Ludvig XIV regerade över Frankrike och Navarra, 1643–1715, bar till exempel både kvinnor och män stora spetskragar, högklackade skor och dramatiskt friserade peruker med massor av lockar. Små babypojkar klädda i ljusblått och flickor i rosa är ett sentida påfund. Före sekelskiftet 1900 ekiperades pojkar i många länder inte sällan gärna i rosa som ansågs vara en färg som signalerade styrka och bestämdhet, medan små flickor kläddes i ljusblått som ansågs visa på bärarens skörhet och ömtålighet. Kanske är detta anledningen till att män i Frankrike och Italien sedan länge burit rosa tröjor och skjortor medan få män i norra Europa skulle gjort detsamma. I alla fall inte förrän Don Johnson i tv-serien Miami Vice under 1980-talet gjorde sådana färgval till högsta mode.

Personer som klär sig ”utanför” sitt kön väcker än idag ofta mycket uppmärksamhet. Byxor var länge ett plagg förbehållet män och som sådant hade det

TV-serien Miami Vice från 1984-1989 skapade mode. Don Johnsons rollfigur Sonny Crockett klädde sig gärna i rosa, mintgrönt och andra pastellfärger. Foto: Universal TV/Kobal/Rex/IBL Bildbyrå. Bilden är beskuren.

FÖREGÅENDE UPPSLAG:

Marie Antoinette målad 1793 av Elizabeth Vigée Le Brun. Porträttet t.v. föreställande den franska drottningen iklädd en för det franska hovet mycket enkel klädsel gjorde skandal när det presenterades. Anledningen var att Marie Antoinette avbildats i en klädsel som inte ansågs vara värdig hennes rang. Konstnären målade snabbt ett nytt porträtt av drottningen, i precis samma pose, men klädd i en blågrå sidenklänning som också symboliserade hovets stöd till sidenvävarna i Lyon. Foto: Wikimedia Commons.

hög status. Historiska kvinnor som klätt sig i byxor (t ex Jeanne d'Arc och drottning Kristina) har setts som "makthungliga" eller som anomalier, excentriska eller falska då de uppträtt som män. När Birgitta Dahl 1969 som första kvinna bar långbyxor i plenisen och därmed bröt mot riksdagens klädregler, lät det minst sagt tala om sig. Några decennier senare dök konstnären och inredningsarkitekten Carouschka Streiffert och entreprenören Bror Anders Månsson båda upp iklädda frack på en kungamiddag. Det blev en "snackis", för eller emot? Då Gisela Janis år 2012 blev den första kvinnliga marskalken att bära frack vid Nobelfestligheterna hade Nobelstiftelsen tillfrågats i förväg och gett positivt besked; kvinnliga marskalkar får bära frack om de så önskar.

September 2016 lanserade Åhléns sin reklamkampanj "Bryt klädmaktsordningen". I kampanjen agerade advokaten och författaren Jens Lapidus, artisterna Kajsa Grytt och Joy M'Batha samt fotbollsspelaren Jimmy Durmaz modeller iklädda vad Åhléns (eller den reklambyrå de anlitat) menade var normbrytande klädsel. Kampanjen hade föregåtts av ett samarbete mellan Åhléns och Philip Warkander, världens första doktor i modevetenskap. Samarbetet resulterade i en film på Åhléns Facebooksida där Warkander gav en förklaring till hur dagens klädkoder påverkas av äldre tiders värderingar. Huruvida det faktum att Jens Lapidus fotograferas i knytblus och rosa mohairtröja verkligen bidrar till att förändra strukturer och inspirerar till mer könsöverskridande klädsel kan diskuteras. Vad som däremot är säkert är att Åhléns kampanj fick mycket uppmärksamhet, i både sociala och traditionella media.

Under senare delen av 1800-talet blev det vanligt att män bar mörk kostym. Charles Darwin, Karl Marx, Knut

År 1925 gav Hjalmar Bergman ut *Flickan i frack* som skildrar hur en ung flicka som klätt sig i frack under en studentbal orsakar en smärre skandal i en fiktiv småstad. Ungefär ett halvt sekel senare dök konstnären och inredningsarkitekten Carouschka Streiffert och entreprenören Bror Anders Månsson båda upp iklädda i frack på en kungamiddag vilket väckte stor uppmärksamhet. Foto: Lasse Hedberg/Pressens Bild/TIT Nyhetsbyrå.

Wallenberg och Hjalmar Branting – alla bar de mörk kostym. En bit in på 1900-talet var en persons klasstillhörighet och inte sällan även ett visst yrke, fortfarande lätt att avläsa i klädseln. Genom att observera om personen bar skor eller trätöfflor, huckle eller hatt, keps eller plommonstop, var det inga svårigheter att placera in vederbörande på rätt plats i klassamhället. Men även män ur arbetarklassen klädde sig i kostym för möten och demonstrationer och kvinnorna satte på sig sina hattar i sådana sammanhang. När arbetare och bönder ville göra sina röster hörda i samhället markerades detta i deras val av klädsel. Valet av huvudbonad var viktigt. Varken män eller kvinnor gick barhuvade. Hatten gjorde mannen. Keps bars av arbetarklassens män under arbetet, medan den för överklassen signalerade fritid i form av bil- och golfkepsar.

Kvinnors kamp för jämlikhet och rösträtt visade sig också i klädedräkten. Modiga kvinnor tog över traditionellt manliga plagg, som koftor och skjortor. Skjortorna modifierades till skjortblusar (blusen var ursprungligen ett mansplagg, använt av sjömän och av arbetare) som bars med slips eller halsrosett, accessoarer som också användes av män. Skandalkvinnan och modedesignern Coco Chanel (1883–1971) klädde sig privat gärna i manliga kläder och brydde sig inte mycket om tidens konventioner – annat än för att bryta mot dem. Hon blev först berömd för sina bekväma och praktiska kvinnokläder, bland annat byxor, tröjor och cardigans i jersey. Kanske inspirerades hon i sitt val av att tillverka plagg i trikå av sitt första arbete i en underklädesbutik?

Under 2007 blev ordet ”kulturkofta” ett välanvänt ord i media. I juli samma år skrev Institutet för språk och folkminnen så här om ordet på sin hemsida under rubriken Nyord: *Kulturkofta... Uttrycket tycks användas både positivt eller neutralt om belästa, konstitresserade, intellektuella och som*

invektiv om kulturkonserverativa, opportuna kulturpersonligheter som tillhör medelklassen och etablissemänget. Ett vanligt nedsättande ord i Tage Erlanders dagböcker är för övrigt koftig. Kofta har alltså viss tradition som nedsättande benämning.

Kanske inte så konstigt med tanke på att ordet kofta (från turkiskans *qaftân*) sedan 1600-talet främst använts om kvinnliga överplagg, inte alls nödvändigtvis stickade. Idag har cardiganen blivit ett unisexplagg och i oversize modell kallas den ibland för ”boyfriend-kofta”. Att just koftan kopplas ihop med kultur är kanske inte så konstigt. Tänk på Ingmar Bergman som gärna bar kofta, bandet The Cardigans, eller varför inte på professor Higgins (spelad av Rex Harrison) i filmatiseringen av *My Fair Lady* från 1964? Hösten 2015 såldes Kurt Cobains (sångare i grungebandet Nirvana) ikoniska kofta för 137 000 dollar vid en auktion i Beverly Hills. De flesta av oss skulle däremot kanske ha lite svårt att tänka oss Stefan Löfvén talande inför riksdagen iklädd cardigan. Få skulle numera komma på tanken att associera denna kofta med krig men ursprungligen var plagget en jacka av borstad, stickad ull som bars av den engelska lätta kavalleribrigaden under Krimkriget (1853–1856). James Thomas Brudnell, 7:e earlen av Cardigan, brigadens befäl, fick ge namn åt plagget.

Ett annat plagg som förlorat sina krigiska konnotationer, namnet till trots, och som också blivit ett unisexplagg är trenchcoaten (trench är engelska för skyttegrav). Rocken sägs ha uppfunnits 1901 av Thomas Burberry (som även uppfann gabardintyget). Modellen användes av engelska officerare under första världskriget och i något modifierad form av de allierade under andra världskriget. Trenchcoaten blev snabbt populärt i civila garderober, dels säkert för att det är ett mycket ändamålsenligt plagg, dels tack vare att rocken populariserades av filmstjärnor som bland annat Greta Garbo och Humphrey Bogart.

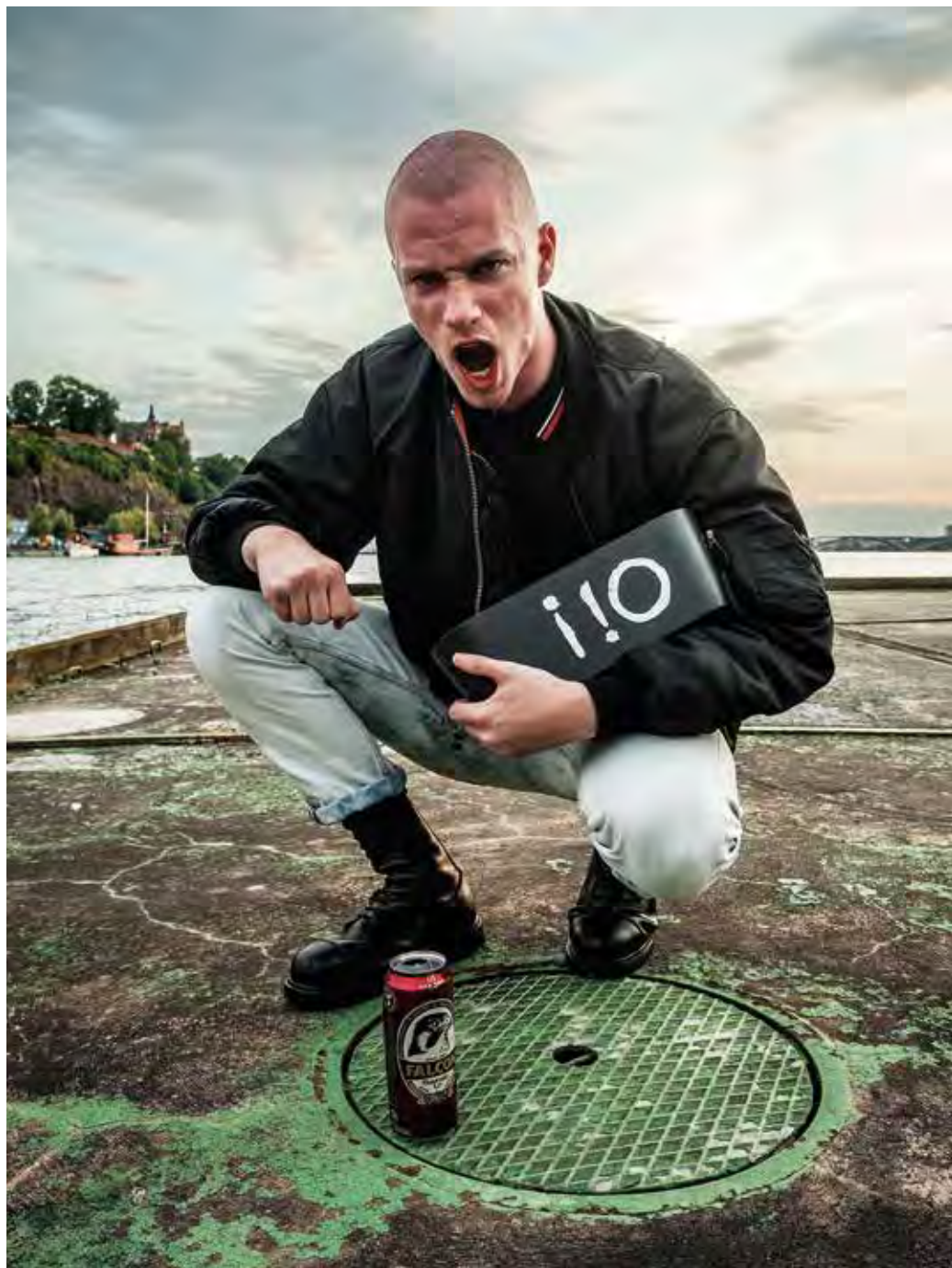
Både Krimkriget och de båda världskrigen kan idag tyckas ligga långt tillbaka i tiden och säkert bidrar detta till att vi idag inte associerar något av dessa plagg med krig. De senaste åren har den så kallade bomberjackan varit mycket populär i gatumodet. En av mina brorsdöttrar önskade sig en i julklapp den gångna julen, något barnets farmor inte var förtjust i på grund av vad hon själv associerade jackan med. Bomberjackans ursprung är de midjekorta, vida jackor som användes av både amerikanska och engelska stridspiloter under andra världskriget. De khakigröna, blå eller svarta jackorna, som ursprungligen hade ett orange foder avsett att vändas utåt om piloten behövde lokaliseras av räddningspersonal, har framför allt kommit att associeras med skinnskallar och nynazister. Tillsammans med till exempel jeans i senaste modell och sneakers kommunicerar bomberjackorna numera något helt annat än om jackan bärs med kamouflagemönstrade byxor och grova kängor. På samma sätt kommunicerar skinnskallarnas grova kängor något helt annat om de kombineras med Palestinasjal eller trasiga jeans och mohikanfrisyr.

Som tidigare nämnts är klädseln ofta en mycket viktig markör för att visa på subkulturell tillhörighet. På detta sätt kan vi visuellt urskilja olika stilar i subkulturer som hipsters, rockers, MFF-fans, rappare, punkare, ”stekare” med flera. Vissa subkulturella grupper bryter mot etablerade regler och klädkoder och ofta ges en ny innebörd och ett nytt sammanhang åt kläder som i annan kontext kommunicerar helt andra saker.

Klädseln har aldrig enbart varit ett skydd mot väder och vind. Den kan både röja och dölja bärarens identitet och är ett sätt för individen att uttrycka sig och för andra att identifiera vederbörandes tillhörighet och status. Uniformer, både civila och militära, är bland de tydligast identitetsskapande

Bomberjackan

har gått från uniformsplagg till subkultur till mainstream. År 2016 utsåg Svensk Handel Stil och Swedish Fashion Council bomberjackan till årets modejulklapp. Sitt genombrott inom modet fick jackan på 1970-talet då den började användas av mods, punkare och skinheads. Foto: Emma von Hofsten.

klädesplaggen. Genom uniformen framgår yrkesroll, nationell tillhörighet och rang inom en organisation. Samtidigt innebär uniformen att aspekter som annars ofta kommuniceras genom klädseln, som personlighet, sinnesstämning, intressen och åsikter, går förlorade. Detta faktum ligger bakom användandet av en del civila ”uniformer”; likformiga kläder som skoluniformer, fängdräkter och arbetskläder inom vården. Dessa är exempel på klädsel som används för att i görligaste mån dölja bärarens personlighet, ursprung och sociala position.

Att utifrån en individs utseende och klädsel dra slutsatser rörande olika aspekter av vederbörandes identitet är inte oproblematiskt. Detta gäller oavsett om det handlar om en historisk person på en gammal målning eller någon du passerar i vimlet på stan. Det kan diskuteras om det överhuvudtaget finns en ”korrekt” tolkning av det kommunicerade. Är i så fall en ”korrekt” tolkning den bild som överensstämmer med det som avsändaren vill kommunicera, eller ligger tolkningsföreträdet hos mottagaren? Mottagarens kompetens gällande kulturell och historisk kontexten blir avgörande för hur ”budskapet” dechiffreras.

Litteratur och lästips:

Barnard, Malcolm. 2011. Fashion Statements: Communication and Culture. I: Ron Scapp & Brian Seitz (red) *Fashion Statements: On Style, Appearance, and Reality*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 23–34.

Bohn, Cornelia. 2006. Kleidung als Kommunikationsmedium. I: Cornelia Bohn (red) *Inklusion, Exklusion und die Person*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, s. 95–127.

Dackenberg, Cecilia B. 2017. *Kulturkoftor: livet, konsten och saker att sticka*. Stockholm: Norstedts.

Entwistle, Joanne. 2000. *The Fashioned Body: Fashion, Dress and Modern Social Theory*. Cambridge: Polity Press.

Greider, Göran & Hedvall, Barbro. 2008. *Stil och politik*. Stockholm: Atlas.

Mycket medial

uppmärksamhet fick den hantverkskilt, designad av Marcus Jahnke, som AB Blåkläder lanserade 2006. Året därefter utsågs kjolen till årets TEKOprodukt. KM 90655.

Tröja med framstycke i

broderi föreställande den klassiska fiskargubben, originalmålning av tyske marinmålaren Harry Haerendel. Design Bea Szenfeld, för hennes kollektion "Insert Coin", hösten 2005. Kollektionen baserades på omgjorda vintageplagg. KM 90552.

JES WIENBERG

”Några iakttagare har enbart noterat ett monument med text och bilder, andra har kunnat läsa texterna och begripa bilderna på en mer eller mindre avancerad tolkningsnivå, och bilderna har kunnat uppfattas olika.”

Skårbystenen, som stått i Skårby socken i Skåne.
Idag är den placerad utanför Kulturen i Lund.

Runstenar skiftar mening

JES WIENBERG

Figur 1.
Monumentet
från Hunnestad
vid ingången
till Metropolis-
utställningen på
Kulturen i Lund.

Inget i världen är så osynligt som ett monument! Det hävdade den österrikiska författaren Robert Musil. För även om syftet med att resa ett monument eller minnesmärke är att påkalla uppmärksamheten och skapa ett evigt minne, så fungerar det sällan som det var tänkt. Trots valet av varaktiga material som sten eller brons, så ignoreras eller glöms monumentets budskap snart bort. Efter kort tid eller några generationer är situationen förändrad. Monumentet behövs inte längre, och har ingen relevans. Monumentet blir nu ”osynligt”, monteras ner eller kanske tillskrivs en ny mening efter att ha flyttas till en annan plats.

Hunnestadsmonumentet är just ett exempel på ett minnesmärke, som har förlorat sin ursprungliga betydelse och har flyttat runt för att slutligen hamna på Kulturen i Lund. Här pryder tre av monumentets stenar nu ingången till utställningen Metropolis (fig. 1), men med en ny mening.

Skandinaviens järnålderssamhällen påverkades av Romarrikets kultur på flera områden. Runskriften inspirerades således från latinet. De äldsta runinskrifterna dök upp på föremål omkring 150 e.Kr. och de första runstenarna på gravplatser i Norge på 300-talet och sedan

även i Blekinge på 600-talet med Björketorpsstenen som ett känt exempel.

Den allra största mängden av runstenar restes från 900-talet, först i det gamla danska området där Skåne ingår, lite senare på 1000-talet även i det svenska området, för att kulminera med en veritabel boom av runstenar i landskapen kring Mälaren.

Den nya vågen av runstenar tycks ha utgått från kungasätet Jelling på Jylland, där först Gorm den gamle lät resa en mindre sten till minne av sin drottning Thyra, och sedan sonen Harald Blåtand lät resa en större sten med text och bilder, som ett minne över sina föräldrar, och där han hävdade att han själv ”vann hela Danmark och Norge och gjorde danerna kristna”.

Utgrävningar under senare år har påvisat att hela Jelling formades som ett gigantiskt monument med en skeppssättning, två gravhögar, två runstenar, en kyrka och hallar – allt kringgärdat av en palissad. Alla element inklusive runstenarna, var kända sedan tidigare, men återanvändes nu i stor skala och enligt geometriska principer. Från samma tid härstammar de geometriska trelleborgarna. Besläktade monument med skeppssättningar där det ingick runstenar restes på andra platser, som Bække på Jylland och Glavendrup på Fyn.

I Skåne uppfördes trelleborgar i Borgeby och Trelleborg, en skeppssättning med runsten i Färlöv och därtill två annorlunda monument, som blandade runstenar, bildstenar och stenar utan bilder eller text. Monumentet i Västra Strö med sju stenar finns kvar på plats, medan det större i Hunnestad med åtta stenar har skingrats. Men fler monument har existerat. Lundagårdsstenen från Helgonabacken i Lund, som nu står på universitetsbiblioteket, ingick i ett monument med flera stenar enligt runinskriften på själva stenen.

Sten från

Hunnestads-
monumentet med
bild av jättinnan
Hyrrokkin.

Varför det restes så många runstenar under 900- och 1000-talet är omtvistat. Runstenarna är minnesstenar från en brytningstid mellan hedendom och kristendom då riken etableras och expanderar. Stenarna hedrar avdöda släktingar och fränder i landskapet: på gravfält, intill vägar, vad och broar, senare vid kyrkogårdar och kyrkor. Här nämns titlar som kung, drottning, landbo, thegn och dräng – och här berättas om strider, resor och egendom. Men varför så många stenar just där och då? Vad är det underliggande budskapet till förbipasserande? Handlar det om politiska manifestationer av vasaller till Jelling-kungarna? Om att säkra familjens arv och rättigheter? Eller om att säkerställa minnet, när det hedniska gravskicket hade upphört, och innan kyrkan kunde ta över med sina ritualer?

Monumenten tycks snabbt omvandlas till platser för glömska. Harald Blåtand dödas i ett uppror på initiativ av sonen Sven Tveskägg, och kungsgården i Jelling liksom trelleborgarna får en kort levnadstid. Sven Tveskäggs son Knut den store skapar under några årtionden ett Nordsjövälde som förenade Danmark och England samt delar av Norge och Sverige, men sedan ramlar även det ihop. Runstenarna förlorar betydelse, minnet av de döda försvinner, när även de närmsta efterlevande går bort. Och efter några generationer flyttas många runstenar till ett närliggande kyrkobygge, antingen för att användas som byggnadsmaterial eller som historiska relikier. Det är så här en stor del av runstenarna återfinns i tidigmodern och modern tid, dock inte Hunnestadsmonumentet.

Hunnestad är en by mellan Skårby och Marsvinsholm ca 9 km nordväst om Ystad. Här restes någon gång under perioden 970–1020, alltså när Harald Blåtand, Sven Tveskägg och Knut den store härskade, ett storslaget monument, där helheten är känd från en teckning av assistenten Jon Skonvig

Figur 2.

Hunnestadsmonumentet i sin helhet avbildat i Ole Worms *Danicorum Monumentorum* (1643). Efter Jacobsen & Moltke 1941.

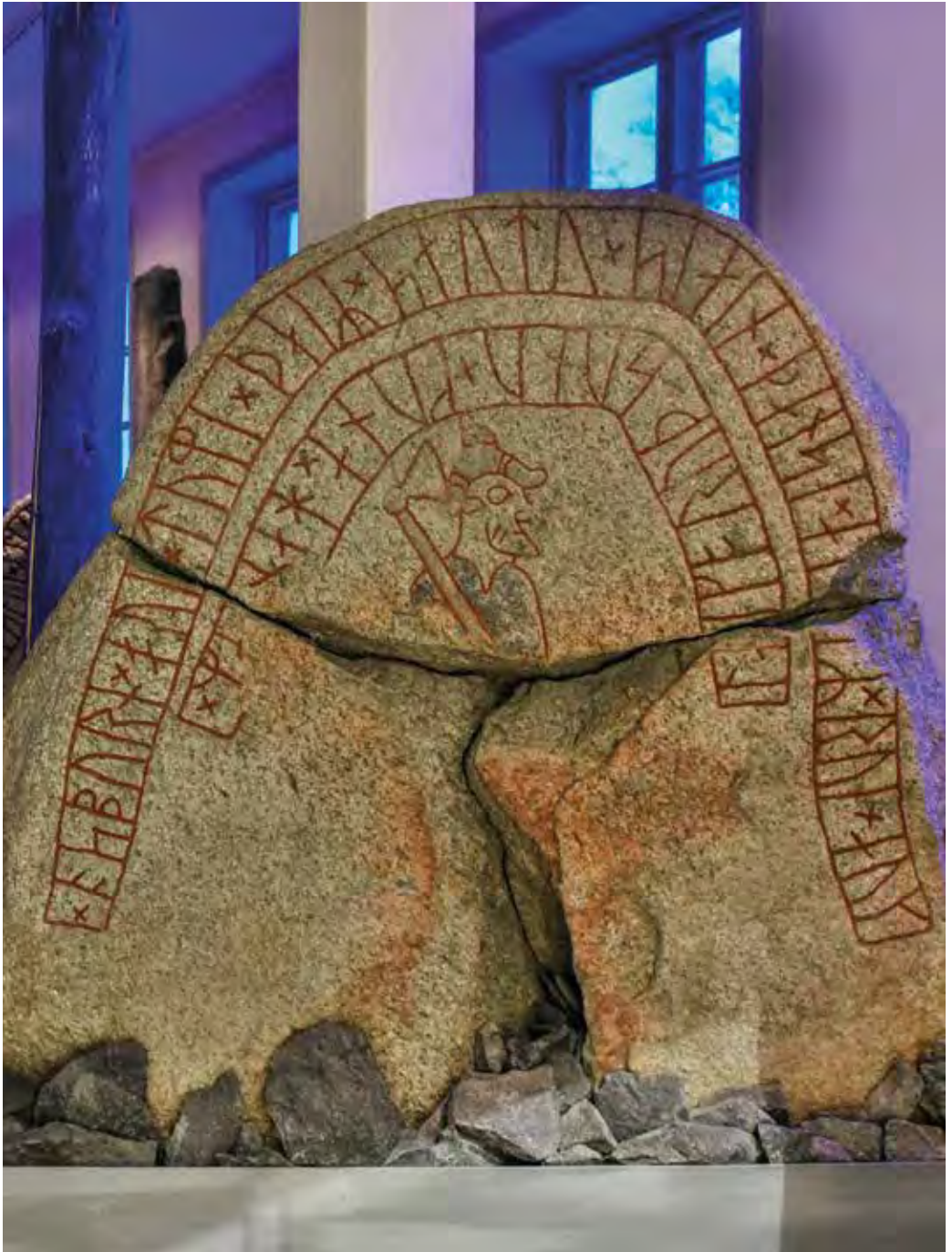
NÄSTA UPPSLAG:

Skårbystenen flyttar in på Kulturen i Lund 1952. Foto: Sven T. Kjellberg, Kulturen.

KULTUREN
STRONG FOR NATURE
HÖLLER
WÄRDIG
TRACER
WIND

från 1627 och sedan en mer trovärdig bild (fig. 2) i läkaren och antikvarien Ole Worms *Danicorum Monumentorum* (1643), där fem stenar ännu var resta, medan tre hade fallit.

Tre av stenarna är som nämnts bevarade och utställda på Kulturen i Lund: en sten med texten ”Esbern och Tomme de satte denna sten Gunne Hands söner Ro och Lekfröd” och bilden av ett grekiskt kors med en liten svastika i mitten (Worm 2; DR 282). En skadad sten i tre delar med texten ”Esbern satte denna sten efter Gunde Hands son Tomme” och bilden av en mansperson, som bär en yxa på höger axel (Worm 1; DR283). En bildsten med en kvinna ridande på en varg med ormar som tyglar; bilden tolkas som föreställande jättinnan Hyrrokkin, som hjälpte till med att knuffa guden Balders dödsskepp ut i vattnet; myten är känd från Snorres *Edda* omkring 1220 (Worm 4; DR 284).

Det har funnits ytterligare två bildstenar: en sten med en varg intill en ansiktsmask (Worm 5) och en sten med det så kallade ”stora djuret”, kanske ett lejon (Worm 6). Därtill tre stenar utan text eller bild (Worm 3, 7 och 8). Stenarna med texter och bilder har troligen varit bemålade, kanske rentav alla stenarna har varit det.

Stenarna har emellertid inte rests samtidigt. På den första stenen är Esbern och Tomme aktiva med att sätta ett minne, och på den andra sätter Esbern ett minne över Tomme, som då måste vara död. Till detta kommer att korset möjligen kan vara tillfogat senare. För övrigt nämns Tomme även på en runsten (DR 280) från det närliggande Skårby, som nu står utanför Kulturen i Lunds entré. Här upplyses om att Tomme ägde Gussnava.

Från äldre beskrivningar och genom en lantmäterikarta från 1745 kan monumentets ursprungliga placering fastläggas. Monumentet har troligen stått på ”Runnestens åkrar”, lite sydost om Hunnestad, intill en väg mot Bjäresjö. Åkrarna

”Esbern satte denna sten efter Gunde Hands son Tomme”.
Skadad sten i tre delar, placerad vid ingången till Metropolis-utställningen på Kulturen i Lund.

kan ha tillhört en huvudgård, känd första gången 1406. Från andra byar kring Ystad kan man se, att runstenar hör samman med vikingatida storgårdar. I Bjäresjö, där det finns tre kända runstenar, kan utvecklingen följas från en vikingatida storgård fram till 1800-talets Bergsjöholm.

Att Hunnestsadsmonumentets ursprungliga mening snart gick förlorad framgår av två saker: dels hur svårt det blev för eftervärlden att tolka budskapen i texterna och bilderna, dels hur monumentet tilläts flyttas till nya platser och därmed delvis går förlorat.

Run- och bildstenar har varit flertydiga i sin samtid. Några iakttagare har enbart noterat ett monument med text och bilder, andra har kunnat läsa texterna och begripa bilderna på en mer eller mindre avancerad tolkningsnivå, och bilderna har kunnat uppfattas olika.

Hunnestsadsmonumentet omnämns indirekt första gången 1589, när prästen i Skårby berättade, att vid Hunnestsad gård var en ”Vggerup” begravd under en runsten. Och i Prästrelationerna 1690 skrivs att stenarna var ”reeste till gamla kämpars monumenta, som hafva boot på hoffgårdhen”.

Tolkningen av en mansperson som bär en yxa på axeln (fig. 3), en mössa eller hjälm på huvudet och är klädd i en lång kjortel har varit mera osäker: en skjöldmö, krigare eller jätte, Sankt Olof, guden Tyr, Ull, Tor eller Oden, kanske Ro, Lekfröd eller Gunde Hand. Inledningsvis lyckades runologen Ludvig F. A. Wimmer och senare arkeologen Anders Andrén identifiera bilden som en väring, alltså en utländsk soldat i tjänst i väringagardet vid kejsare Basileios II:s (976–1025) hov i Konstantinopel – eller Miklagård som vikingarna kallade staden. De bar sina yxor just på höger axel och var klädda i en blå fotsid dräkt i sidenbrokad.

Hunnestsadsmonumentet flyttades strax före 1794 till ett gårde i byn, kanske när jordbruket skulle effektiviseras. Där

Figur 3.
Man med yxa,
möjligen en väring,
d v s en utländsk
soldat i tjänst i
väringagardet
vid kejsare
Basileios II:s hov
i Konstantinopel.
Efter Wimmer
1904–1905.

återupptäckte historikern och antikvarien Nils Henrik Sjöborg tre stenar 1814; ytterligare ett fragment upptäcktes 1855. En flytt till parken vid det närliggande Marsvinsholms slott planerades men blev inte verklighet förrän 1874 (fig. 4).

Från Marsvinsholm kom monumentets tre bevarade stenar till Historiska museet i Lund 1912. Museet fanns då i Kungshuset och stenarna ställdes upp i ”vestibulen”. Bakom museet stod redan ett annat monument med skånska runstenar, Runhögen, skapad till universitetsjubileet 1868. När museet flyttade in i sin nuvarande huvudbyggnad vid Kraftstorg ställdes de tre stenarna upp i en runstenshall på bottenvåningen (fig. 5).

Stenarna överfördes till Kulturen i Lund 1952–1953, då Historiska museet skulle byggas om och runstenshallen inrättades till bibliotek. De ställdes nu upp i parken framför Vita huset (se fig. 6 på s. 128). Stenarna på Kulturen målades upp av språkvetaren Ivar Lindquist i färger, inspirerade av Bayeuxtapeten, för att öka tydligheten; han målade även upp runstenarna på Runhögen. Händelserna satte spår i tidens dagspress, där yxmannen beskrivs som ”urskåningen” och mera lustigt som ”en jultomte på väg att hugga en julgran”. Bilden kallas ett ”första försök till skånsk porträttkonst” och anges felaktigt som den enda samtida bilden av en viking.

I samband med etableringen av en ny basutställning på Kulturen i Lund 1999 (Metropolis), flyttades de tre stenarna inomhus. Här står de strax innanför ingången till ”Förrummet” som skall visa det tidigaste Lund och övergången från hedendom till kristendom. Med korset, varingen och Hyrrokkin är stenarna väl valda i relation till förrummets tema.

Om enbart tre av ursprungligen åtta stenar är kvar, och betydelsen delvis har gått förlorad, så skulle upplevelsen av den ursprungliga helheten kunna återupplevas i framtiden med

Figur 4.

Tre stenar

från Hunnestadsmonumentet i Marsvinsholms slottspark. Träsnitt efter teckning av Magnus Petersen, Nationalmuseet, från *Ny Illustrerad Tidning*, 25 nov. 1876.

NÄSTA UPPSLAG:

Figur 5.

Hunnestadsmonumentet

i runhallen på Historiska museet, odaterat före 1943.

TACK till:

Gunilla Gardelin,
Kulturen, Andreas
Manhag och Thomas
Rydén, Historiska
museet, samt
Bodil Petersson,
Linnéuniversitetet
i Kalmar.

nya digitala hjälpmedel. Museibesökaren skulle kunna uppleva monumentet i sin helhet såsom det en gång stod på plats i Hunnestad, målat i klara färger. Det är möjligt med hjälp av dagens 3D-teknik att visuellt kombinera landskap, stenar och gamla avbildningar. Resan är långtifrån slut.

Litteratur och lästips:

Andersson, Hans & Anglert, Mats (red.) 1989: *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid. Lund Studies in Medieval Archaeology 5.* Stockholm.

Andrén, Anders 1989: *Kejsarens män i Hunnestad. Sydsvenskan*, 19 juli 1989.

Enoksen, Lars-Magnar 1999: *Skånska runstenar.* Lund.

Imer, Lisbeth M. 2016: *Danmarks Runesten. En fortælling.* København: Gyldendal.

Jacobsen, Lis & Moltke, Erik (red.) 1941–42: *Danmarks Runeindskrifter.* København.

Larsson, Lars 2004: Hunnestadsmonumentet – en tusenårig vikingatida praktanläggning. *Ljunits och Herrestads hembygdsförening, Årg. 37, Våra Härader.* s. 3–14.

Moltke, Erik 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse.* København: Forum.

Musil, Robert 1936: Denkmale. I Robert Musil, *Nachlaß zu Lebzeiten.* Zürich: Humanitas Verlag, s. 87–93. (Engelska: Peter Wortsman. 2006. *Monuments. I: Posthumous Papers of a Living Author.* New York: Archipelago Books)

Olsson, Göran 2005: Hunnestadsmonumentet: ett fornminne på tusenårsresa. I: *Ale: historisk tidskrift för Skåneland.* Lund: De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, s. 1–20.

Wienberg, Jes 2016: Runsten på resa: Lundagårdsstenen från vikingatid till nutid. I: Ingrid Gustin, Martin Hansson, Mats Roslund & Jes Wienberg (red), *Mellan slott och slag: vänbok till Anders Ödman.* Lund Studies in Historical Archaeology 17. Lund: Institutionen för arkeologi och antikens historia, s. 279–296.

Wimmer, Ludv. F. A. 1904–05. *De danske Runemindesmærker. Bd 3, Runestene i Skåne og på Bornholm.* København: Gyldendal.

Figur 6.**Skårbystenen,**

som hittades
inte långt från
Hunnestads-
monumentet.
Stenen är nu rest
utanför entrén till
Kulturen i Lund.

NIKLAS INGMARSSON

”Det räcker inte enbart med tydligt markerade rutter för att man ska komma fram till rätt plats. Det behövs också ett visst mått av tur.”

Sällsynt precisionsparkering i Lund 1960-tal. Möjligen en konsekvens av högertrafikomläggningen 1967. Lunds stadsarkiv, fotosamling 1958–1972.

Kommunikation längs vägen

NIKLAS INGMARSSON

En bakgrund

Bilar har intresserat mig under många år, men det är inte i första hand bilarna i sig, utan det har mer handlat om bilen som fenomen och som omskapande objekt. Det vill säga, hur bilismen omformat och skapat ett system som präglade stora delar av 1900-talets samhälle och hur detta numera räknas som "naturligt" – något de flesta av oss ser som självklart.

En konsekvens av den ökade rörligheten och en allt högre hastighet, var en brant stigande olyckskurva. Antalet skadade och dödade flerdubblades. För att komma till rätta med detta var det en ny yrkesgrupp av trafiktekniska experter som tog på sig att anpassa samhället efter bilismen. Vägar byggdes, gator breddades och parkeringsfrågor diskuterades. Bilen blev en utvecklingskraft både fysiskt och mentalt. Bilens utbredning under 1900-talet har lämnat många spår i landskapet. Den har också förändrat vårt sätt att tänka och inte minst kommunicera. Människor i bil kan inte prata med varandra utan måste kommunicera med tecken av olika slag.

För människor innebar förändringen att de måste lära om och lära nytt. En mängd nya regler av skilda slag upprättades, syftande till att skapa ett fungerande trafiksystem. Fram växte ett omfattande teckensystem av skyltar, linjer, symboler, pilar och streck, avsedda att bringa ordning i trafikvimlet. Ett

Leksakstrafik-
märken i papper,
1960-tal. KM 53715:12.

Handfast vägvisning
till Högelund. Foto
Jan-Olof Montelius,
Trafikverket,
Väghistoriska
samlingarna

Bilisten måste tåla förmaningar av olika slag. Samtliga foton: Trafikverket, Väghistoriska samlingarna, överst K.G. Blomqvist, nederst Jan-Olof Montelius.

system tänkt att vara länge, givetvis med justeringar allt eftersom, men i det stora hela en regelflora som i princip skulle fungera i en överblickbar framtid. Bilismen, som man föreställde sig, var här för att stanna. Det blir inte alltid som man tänkt. Tekniken utvecklas och nu håller biltillverkarna på att utveckla självkörande fordon, vilket på sikt kommer göra många trafikskyltar överflödiga. Den analoga kommunikation som många av oss drillats i när vi tagit körkort, och som innebär att det är vi som förare som läser av det skylt- och linjesystem som har utvecklats för att göra trafiken säker, kommer att ersättas av ett digitalt system där det är fordonet självt som håller rätt på vad som gäller i trafikflödet. Vår roll som bilförare kommer att förändras. Vi kommer snarare att bli något som transporteras. Redan idag kan bilar läsa av hastighetsskyltar på egen hand, de kan bromsa automatiskt vid faror och de kan också parkera utan att någon förare håller i ratten. Sannolikt befinner vi oss bara i initialskedet, inom en snar framtid kommer trafiksystemet sannolikt vara något helt annat än det som gäller idag. Bilism, som vi ser det idag, kommer sannolikt att försvinna och bara leva kvar som ett långsamt avlocknande minne. Det som en gång byggdes och blev bilismens landskap kommer falla i träda. Det som en gång togs för givet kommer att väcka frågor och förundran i framtiden, när bilen inte längre ser ut, rör sig, eller används som vi föreställer oss den.

Mycket pekar på att också det tecken- och skyltsystem som en gång kommunicerade med oss, kommer att glömmas bort. I denna artikel tänker jag beskriva hur detta skyltsystem som vi finner längs våra vägar växte fram och diskutera vilket behov som drev fram det. Vad var det man ville kommunicera och hur kom detta att påverka oss?

Jokkmokks vägstation, 1940-tal. Foto: Trafikverket, Väghistoriska samlingarna.

Tecken på väg

När mina barn ser en rund trafikskylt (påbudsmärke) med blå bakgrund, vit kant och med en vit åt höger nedåtpekande pil, så skojar de ofta om att vi ska köra ned under jorden. Bedömningen de gör är inte svår att förstå, då pilen visar just den riktningen – nedåt. Att skylten står där för att upplysa mig om att jag kommer fram till en korsning med en refug, som jag ska köra till höger om, är fullständigt obegripligt för dem. För mig är situationen en självklarhet. Jag behöver knappast fundera över vad som förväntas av mig, utan jag kör pliktskyldigt till höger om skylten och stannar vid den heldragna stopplinjen. Detta gör jag även om jag kommer resande mitt i natten och det inte finns en enda medtrafikanter i närheten – jag stannar, ser mig om.

Bilismens landskap är till stor del uppbyggt av ordlös kommunikation av skilda slag – skyltar, pilar, signaler, förbud, begränsningar och anvisningar. Bilismens framväxt gav upphov till en flora av informationsskyltar, som utvecklades allteftersom olika komplikationer uppstod när det blev möjligt för allt fler att skaffa bil. Märkena regleras av FN:s konvention om vägmärken och signaler. Den nuvarande versionen gäller från 1968, för de länder som undertecknat konventionen, vilket de flesta europeiska länder har gjort. För att underlätta internationell trafik används i konventionen i första hand symboler istället för text. Symbolerna följer en enhetlig standard, men ibland betyder samma tecken olika saker. I Storbritannien, som har många dolda fartkameror, varnas trafikanterna med en skylt med en bild av en gammaldags kamera. I Spanien finns en liknande skylt men här indikerar den vacker utsikt.

USA, Nord- och Sydamerika har en egen standard vad gäller symboler och färg. Afrika följer den europeiska standarden i hög grad, medan länder i Asien har stora

Tecken att tyda i farten. Får jag eller inte? Vilken väg leder vart? Samtliga foto: Trafikverket, Väghistoriska samlingarna. Överst till vänster, rastplats 1960-tal. Överst till höger, foto Jan-Olof Montelius. Nederst till vänster, foto Otto Ohm.

NÄSTA UPPSLAG:

Kanske var trafikmärken i bostadsmiljö mer diskreta förr? Vy från Lövestad 1982. Foto: AB Flygtrafik i Bengtsfors. KM 85976:13.

FORSBACKA 10
HEDESUNDA 32
SALA 94

FORSBACKA 10
HEDESUNDA 32

GAVLE 6

variationer. Länder i Mellanöstern har stora likheter med de europeiska länderna.

Trafiksystemet ledsagar inte enbart med tecken och symboler på skyltar. Det finns också streck och linjer (reflekterande) på vägarna, som har till uppgift att leda biltrafiken på vägen, i korsningar och rondeller. Ljusa, reflekterande stenar blandas i asfalten för att den svarta vägbanan ska reflektera på natten. Det finns sålunda en mängd olika detaljer som är avsedda att få oss att hitta rätt, hålla farten och förhindra olyckor.

Hitta rätt

Människor på resa vill helst komma fram till rätt plats. Vägvisning är ett grundläggande behov för resenärer, liksom att veta hur långt ett avstånd är och att beräkna hur lång tid det tar att komma fram. Men så har det inte alltid varit. Vägvisningsskyltarna, som vi idag knappt ens lägger märke till, tog lång tid att arrangera och utforma. Förr i tiden fick resenärer på vägarna förlita sig på muntlig information när de kommit vilse. Det fanns också ett teckensystem avsett att visa vägen, bland annat använde man sig av bläckning (markering) på trädstammar. Runstenar och milstenar fungerade också som vägvisare. Milstenarna miste mot slutet av 1800-talet allt mer sin betydelse och systemet blev helt föråldrat genom införande av decimal- och metersystemet. I och med 1891 års väglag upphörde milstolpsystemet att gälla.

Nu blev strävan att söka utarbeta en allmän och tydlig standard angående vägvisning. Vägvisningssystemet var mycket bristfälligt i början av 1900-talet. Trafiksäkerhetsfrågor var överlag inget som hade prioritet. 1915 beskrevs tillståndet på våra vägar så här:

”(...) komma vi så till en mycket försummad del av vägnarnas utrustning som korteligen kan betecknas med ordet trafiksäkerhetsanordningar. Härmed förstås bland annat signaler och vägmärken af alla slag såsom kilometer- och

Geografilektion

för motorister.

Foto: Trafikverket,

Väghistoriska

samlingarna.

TIL
STOCK
HOLM
4 MIL.

NIV
3 1/2
V GR
1754

milstolpar, vägvisare, ortstaflor och varningstaflor. Tydligt är, att alla dessa vägmärken hafva en alldeles särskild betydelse för automobiltrafiken, som dels är så mycket snabbare än körtrafiken och dels i olikhet mot denna till stor del interurban. Det är onekligen mycket små möjligheter för orientering som med de nuvarande svenska vägmärkena bjudas motortrafiken.”

Trafiktillståndet var osäkert, då det saknades ett övergripande system för orientering för den allt tätare skaran bilister på vägarna. 1916 kom Kungliga Automobilklubben (KAK) med ett förslag på ett system av vägvisningsskyltar i Sverige. KAK uppmanade sina medlemmar att själva ta initiativ och på egen bekostnad sätta upp vägvisare på vägar där det saknades. Initiativet bidrog till viss förbättring, om inte annat genom att visa på fördelen med ett enhetligt vägvisningssystem.

I den instruktionsskrift, som skickades ut till KAK:s medlemmar, beskrevs hur vägskylden borde se ut. Skylden skulle vara tillverkad av 2 mm galvaniserad plåt. Bokstäver och siffror skulle vara var utstansade ur plåten, vilket skulle bidra till tydligare text samt förhindra att texten täcktes av snö. De ortnamn som skulle vara med, var de som fanns med på Generalstabens kartor samt ”äga verklig betydelse som orienteringspunkter”. I häftet upplyste KAK hur skyltarna lämpligast skulle placeras ut i olika korsningar för att ge bäst vägvisning. Av stor vikt var, skrev man, att ”vägfararen” inte skulle behöva stanna sitt fordon och kliva ut för att kunna läsa texten. KAK hade räknat ut att det fanns sex olika placeringalternativ. Vägvisningsskyltarna gick att montera på antingen en stolpe av gjutjärn (vikt 175 kg, pris 20 kr) eller en stolpe av rör (vikt 40 kg, pris 15 kr). Med två illustrationer visade man en stolpe med rätt respektive fel placerade visare – skyltarna skulle sitta rätt placerade, så att ingen av dem

Gemensamt för resenärer i alla tider – avstånd och tid. Här en Milstolpe i Upplands-Bro. Foto: Jan-Olof Montelius, Trafikverket, Väghistoriska samlingarna.

skymde någon annan. Det gällde att minimera varje risk för förvirring.

År 1931 kom det första officiella påbudet angående skyltar i Sverige. Där slogs fast att skylten skulle ha en gul bakgrund, svart ram och ortnamnet skrivet med svart text. Ett grepp för att underlätta vägvisningen var att förse alla vägar i vägnätet med nummer, samt dela upp vägsystemet i riksvägar och länsvägar. Riksvägarna fick nummerserien 1–19 och länshuvudvägarna 20–499. Vägnumren sattes nu upp på vägvisningsskyltarna, vilket underlättade bilisternas navigering när de skyndade fram ute på vägarna. Systemet var inte genomfört förrän i början av 1950-talet. I mitten av 1950-talet beslöts att det skulle utarbetas en ny typ av vägvisarmärke, som syntes bättre både natt- och dagtid. Lösningen blev att tillverka bokstäver och siffror i ett reflekterande material, som sattes fast på en icke reflekterande yta. Texterna skulle nu enbart vara skrivna med versaler. Synlighet och tydlighet var A och O i trafikvimlet.

Vägvisning – en kulturell kommunikation om riktning

Vägvisningsskyltarna tar vi idag för givna. De är en del av vardagslandskapet. Under våra resor är de ett sällskap som vi sällan reflekterar kring. Troget står skyltarna stabilt fastsatta i marken. På långresor följer vi de angivna återstående milerna tills vi når vårt mål om 80 mil, om 60 mil, om 40 mil och så vidare. En kulturell nedräkning av sträcka som i resesammanhang inte sällan kombineras med stress och otålighet: ”Kommer vi aldrig fram?”, ”Hur långt är det kvar?” I vägskäl, rondeller eller motorvägsavfarter söker vi med blicken efter tavlor och pilar som ger oss tecken att det är dags att byta riktning. Vägens landskap är en värld av specifik information om exakt avstånd och riktning. Ändå

Hemslöjdad

trafikinformation.

Foto: Jan-Olof

Montelius,

Trafikverket,

Väghistoriska

samlingarna.

kan känslan av vad som är långt kvar eller att snart vara framme variera. Vi känner alla igen att ibland går det fort och andra gånger fruktansvärt långsamt. De specificerade avstånden är betydligt mer mentala än vad vi vanligtvis föreställer oss. Ändå skänker de uppsatta plåtskyltarna oss trygghet. De bekräftar att vi är på rätt väg. När vi är osäkra bistår de oss med en riktning. Samtidigt blir det en påminnelse om att vi också emellanåt kör fel. Fastän vi har en karta och ögonen på skaft. Men karta och verklighet är som de flesta vet inte samma sak. Kartan är en förenklad berättelse om landskap. Vägarna är streck i olika tjocklek och här finns inget som står i vägen. Sikten är fri åt alla håll. I verkligheten kan himlen öppna sig och allt omkring oss svepas in i mörker. En stunds flykt från verkligheten och man missar en avfart eller ett filbyte: ”Var f-n är jag?” Den vilsne bilisten tvekar och famlar ett ögonblick: ”Ska jag vända eller fortsätta?” Till slut dyker det upp en vägvisningsskylt som bekräftar att vi måste vända om eller att det går bra att fortsätta. Det är en lättnad att veta att man är på rätt väg igen.

Idag kör de flesta efter GPS, ett instrument som sällan begär något misstag såvida man skrivit in rätt färddata. Risken att fara vilse är minimal. Frågan är vad som går förlorat? Gör detta att vi kan koncentrera oss mindre på att hålla utkik efter skyltar och istället låta oss njuta av det förbiilande landskapet? Möjligen gör det trafiken säkrare eller kanske inte? Främlingens röst, som ibland svajar i uttalet, kan ibland kännas överdrivet påstridig –Kör si, kör så, gör om rutt! Förarens blick är inte längre lika fokuserad mot de utplacerade skyltarna, utan nu sneglar hen mer mot skärmen och den pil som visar var du är. En annan konsekvens av den satellitbundna ledsagaren är att folk inte längre stannar för att fråga efter vägen, vilket man måste se som en förlust. Sporadiska möten av sådana slag vet man inte vad de kan resultera i? Vänskaper kan uppstå, kontakter knyts, tips på alternativa och intressanta vägsträckor delges samt nya dialekter

uppsnappas. Men att köra vilse kan av somliga upplevas som pinsamt, men det kan som sagt också överraska och bjuda på sevärdheter som man annars hade missat. Närmaste vägen är inte alltid den bästa vägen.

Stopp! Kör inte så fort!

Det räcker inte enbart med tydligt markerade rutter för att man ska komma fram till rätt plats. Det behövs också ett visst mått av tur. Ett grundvillkor för all biltrafik är den ständigt överhängande olycksrisken. Den som sätter sig i bil utsätter sig för en fara. Den gäller inte enbart förare och passagerare, utan även andra som av en eller annan anledning befinner sig ute i trafikmiljö.

Faror av olika slag blev uppenbara ju fler som skaffade sig bil. Över 12 000 personer omkom i trafiken under 1960-talet. I bilismens barndom var det inte enbart övermodiga hastigheter som orsakade krockar och avåknings. Det fanns många andra faror.

Redan 1916 lades ett nytt väglagsförslag fram om så kallade "vägfaror". Förslaget innebar att särskilda "varningstavlor" borde sättas upp "där sådan för trafikens säkerhet påkallas". Det blev inte någon sådan lag vid just det tillfället. Med den växande trafiken ökade behovet av olika varnings-, förbuds- och upplysningsmärken. Inledningsvis sattes det upp varningstavlor vid särskilt förrådiska platser. Tavlorna var inte sällan hemgjorda, provisoriskt monterade och med konkreta påbud som "Kör Sakta i Svängen".

I den internationella konventionen i Paris 1909 om mellanfolklig samfärdsel och motorfordon hade det utvecklats bestämmelser om varningsmärken. Fyra runda varningstavlor med symboler hade utarbetats. Det är intressant att studera vilka skyltar som tillkom,

Experter förordade att barn tidigt blev inskolade i bil-samhället. Gärna genom lek. Leksaks-trafikmärken i papper, 1960-tal. KM 53715:12.

eftersom det visar vilka trafiksituationer som ansågs särskilt riskfyllda. En av dem varnade för gupp, vilket kanske kan förvåna, men vägarna höll vid denna tid en betydligt sämre standard än idag och faran med att bli överraskad av ett djupt håll i vägbanan i hög hastighet, var att man riskerade förlora kontrollen över sitt fordon. Symbolen som togs fram, och som många än idag skojar om att den liknar en kvinnlig barm, var alltså ett av de första trafikmärkena med varningsfunktion.

Det andra märket varnade för kurvig vägsträcka och hade en symbol som kunde liknas vid en slingrande orm. Också här var syftet att få bilföraren att lätta på gasen så han eller hon inte skulle köra av vägen. Det tredje varnade för järnvägs korsningar med en symbol som liknade ett staket. Korsningar av skilda slag där fordonsförare kunde vara obenägna att bromsa och släppa före någon annan var riskfyllda, vilket det fjärde vägmärket varnade för med symbolen av ett kors. Rutin och riskmedvetande var inget som kom av sig själv. Varningsskyltarna var ett steg i att ”lära” den växande skaran bilförare vad som kunde vara farligt i trafiken, vilket inte betydde att de tog till sig förmaningen.

De fyra nämnda varningsmärkena kom inte att användas i Sverige i någon större omfattning. Istället utarbetade Kungliga Automobilklubben ett eget varningsmärke, som skulle gå att använda för olika slags faror. Märket hade formen av en rödmålad triangel. Meningen var att den skulle gå att använda för att mana till försiktighet där så behövdes – t ex skarpa kurvor, branta backar, dålig sikt och järnvägs korsningar. 1922 förbättrades varningstriangeln genom att den försågs med glasreflektorer (”AGA:s pyramidreflektorer”) som sattes i triangels hörn, som reflekterade ljuset från billyktorna och gjorde skylten

Streck, galvaniserad

pinne försedd med vägnummer och krönt med märke för huvudled. Samt en parkerad VW. Hur många risker och fel finner du? Vy från Boste läge, Skåne.
Foto: AB Flygtrafik i Bengtsfors. KM 85976

lättare att se i mörker. Varningsmärket kunde försees med en rektangulär tilläggstavla på stolpen under märket med upplysning om farans art, t ex vägarbete eller skola. 1931 bestämdes det att förbudsskyltar skulle vara runda och att vägmärken som indikerade parkeringsplats och mötesplats skulle vara rektangulära, gula med svart bård och text.

1950-talet

Under 1950-talet växte skyltfloran, då bilismen befann sig under tillväxt. Frågan var inte längre hur bilen skulle passa in, utan hur samhället kunde anpassa sig efter bilen. Utvecklingsoptimismen gick inte att ta miste på. I skyltväg innebar denna språngbräda att ännu fler skyltar behövde tas fram. Ju fler bilister på vägarna, desto mer angeläget var det att samspelet mellan bilister utvecklades och blev tydligare. I början av 1950-talet beslöt man att vägs skyltarna skulle vara reflekterande för att öka synligheten i mörker. 1951 innebar också en stor förändring i och med att man beslöt att i största möjliga utsträckning införa symboler istället för text på skyltarna, vilket var en modernisering av vägmärkena. Symboler uppfattade bilisten mycket snabbare än textade uppmaningar.

1955 tillkom varningsmärket för viltstråk med den stolta älgturen som trampar över vägen. En annan nyhet var att märken med hastighetsbegränsning infördes i den allt växande skyltskogen längs vägarna. Den intensifierade trafikökningen förde med sig en brant stigande olycksstatistik, vilket ledde till att man införde fartbegränsningar i tätorter, där ingen längre skulle få köra fortare än 50 km/h. På landsvägarna fortsatte farten att vara fri. Där var det upp till förarens eget omdöme att bedöma hur hög hastighet som var lämplig. Undantaget var sommarmånaderna, då det infördes tillfällig hastighetsbegränsning eftersom just de här månaderna var mycket olycksdrabbade. Först 1967 permanentades

hastighetsbegränsningarna på landsvägarna. 1950-talet får betraktas som den tid då drömmen om bil var som starkast. Bilen gick från att ha varit något exklusivt till att bli en dröm för allt fler. "Bilsamhället", som experterna benämnde det, var här för att stanna. Den nya tidens väglandskap blev draperat med en rad nya vägmärken, som upplyste trafikanterna om allehanda faror, förbud och gav hastighetsanvisningar. Varningar för gupp, ojämn väg och kurvor levde kvar. Vägkorsningar kunde nu bli allt större med tre- och fyrvägs korsningar. Cirkulationsplats blev en utmaning för många bilister och är det än idag. Järnvägs korsningarna fortsatte skörda dödsoffer och snart behövde man sätta upp ett mer avancerat system med blinkande lampor och ljudsignaler för att uppmärksamma allt för ivriga bilförare om faran med att krocka med ett framrusande tåg. Bilisternas obenägenhet att sänka farten blev också ett allvarligt problem i närheten av platser där barn vistades. Olycksstatistiken över antalet skadade och dödade barn var skrämmande, vilket resulterade i att särskilda varningsmärken för skolor och lekplatser kom på plats. Vägarbetare var också en olycksbelastad grupp, vilket tvingade Trafikverket att ta fram ännu en varningsskylt med en grävande man i siluett. Exempel på andra skyltar som utarbetades var t ex för avsmalnande väg eller broar som kunde hissas upp. Vid denna tidpunkt infördes också förbud mot fordonstrafik på vissa gator inne i städer. Man började också enkelrikta gator samt förbjuda cykling, genomfart och omkörningar på vissa stråk. Mycket av detta behövde man göra eftersom många städer inte var planerade för bilkörning i den omfattning som nu rådde. Överraskande var att det

NÄSTA UPPSLAG:

Ett nätverk

av möjligheter.

Är du av eller på?

E6 i höjd med

Fleninge. Foto:

Niklas Ingmarsson.

största dilemmat med stadsbilismens inte var körande bilar utan bilar som stod parkerade. Människor som tog bilen in till staden behövde ställa den någonstans, och eftersom det var brist på parkeringsplatser ställde folk sina bilar överallt, vilket gjorde att stadsrummet korkade igen. För att komma tillrätta med detta nya stadsproblem behövde man på vissa gator och platser införa förbud mot att både stanna och parkera. Dessutom började bilisten få betala för att ställa ifrån sig bilen på parkeringsplatser. En annan lösning blev att man enkelriktade vissa gator. Alla dessa åtgärder innebar givetvis att nya trafikskyltar måste formges och placeras ut.

Skyltarna hade extremt kortfattad text, om det ens fanns någon. Fram tonade istället ett nytt bildspråk, som informerade genom form och färg på skyltarna, tecken och enkla illustrationer, symboler och ibland siffror. Det blev ett nytt och allt mer avancerat ”vägspråk” som utvecklades. Ett språk anpassat för människor som färdades i bil, där det talade ordet inte fungerade som kommunikationsverktyg. I Sverige arbetade konstnären Kåge Gustavsson i nästan 30 år för Vägverkets trafikbyrå med att teckna trafikmärken. Hans mest kända motiv är varning för älg (vilt), badplats och övergångsställe, det vill säga den klassiska Herr Gårman, som med spänstiga steg raskt går över gatan. Sammanlagt ritade Gustavsson över 200 olika vägmärken.

Denna omfattande produktion av trafikmärken, var en konsekvens av den kraftfullt växande bilismen. Det är en historia på ungefär hundra år, som stolpats ned längs vägkanterna, varav många redan har spelat ut sin roll och de enda exemplar som finns kvar står bortglömda och blekta någonstans i utmarkerna längs med en smal krokig grusväg.

Vägs skyltarnas kommunikationshistoria är inte ännu skriven, men ett är säkert, nämligen att denna tysta form av guidning genom väglandskapet skapade nya beteenden och sätt att tänka för det ökande antalet vägresenärer, som vi idag knappt

reflekterar över. Det är en blandning av individuell rörelsefrihet och kollektiv hänsyn. Världen av bilder och symboler längs vägkanterna utvecklades för att bringa ordning och minska riskerna för misstag och olyckor. Ett nationellt övervakningssystem avsett att leda och kontrollera individer på resa. Systemet byggde delvis på självkontroll utan att makten syntes. Ett kommunikationssystem byggt på tecken och symboler, utlärt av trafikskolor till en stadig växande skara av nya körkortsinnehavare. Framtidens bilar och resvanor kommer att förändras i och med att vi med största sannolikt är på väg mot ett transportsystem som på sikt kommer att bli allt mer tekniskt raffinerat och självkörande. Behovet av varningsskyltar och vägvisare blir därmed mindre angeläget. Våra vägmärken kommer sakteliga att monteras ned och destrueras. I en framtid långt borta kommer utvalda exemplar ligga förvarande i museimagasin, där forskare med rynkade pannor försöker begripa vad de här tingen har haft för funktion och vad de besynnerliga tecknen har betytt och använts till.

Litteratur och lästips:

Bengtsson, Staffan & Willis, Göran. 2000. *K-märkt på väg: svenska vägar, platser och ställen*. Enskede: TPB.

Ingmarsson, Niklas. 2004. *Bilkultur i Malmö: hur en bilstad blev till*. Hedemora: Gidlund.

Lundin, Per. 2008. *Bilsamhället: ideologi, expertis och regelskapande i efterkrigstidens Sverige*. Stockholm: Stockholmia.

Wilson, Olle. 2008. *Full tank: en bok om våra bensinstationer: från Svensk-engelska Mineralolje AB till Preem*. Stockholm: Kartago.

Tidskriften Riksettan: utgiven av Ok Förlag.

Framtida runstenar?
KM 53715:12.

HENRIK BORG

”Stadshallen är sin tids svar på
en omdaning av stadskärnan,
en lågmäld lösning på en kamp
mellan olika ideal.”

Interiör Lunds Stadshall 2018.

Formspråk för demokrati

HENRIK BORG

Stortorget har fungerat som stadens centrum så länge vi vet. Det vardagliga livet har växlat med fest och stadens styrande har mött invånarna.

Stadshallen, en spegling av staden

Lunds Rådhus och Stadshall är prestigebyggnader i stadens finrum, byggnader som möter den officiella maktens anspråk på det gemensamma rummet. Rådhuset och Stadshallen i Lund, mitt i stadens kärna, utgör en speciell miljö. De båda bildar ett sammanhang som både ger en känsla av ålder och modernitet, tradition och förnyelse. Men de signalerar också något var för sig genom sina gestalter, Rådhuset anknyter till en äldre tradition med en mera imponerande än inbjudande exteriör medan Stadshallen gör allt för att välkomna med sina glasade partier och sin nivellerade entré. Byggnader är praktiska skal runt våra liv. De skapar förutsättningar för att vi ska lösa de funktioner vi önskar, men de är också något mer. De sänder signaler som vi uppfattar och de utgör källor till det förflutna. De kan ge oss kontakt med de ideal som tidigare människor har velat uttrycka eller uttryckt oavsiktligt. Alla byggnader kan ses som källor till vår historia, i dem kan man genom materialval, planlösningar, gestaltning och symbolbruk, utläsa vilka möjligheter som

fanns, vilka val som gjordes och de förändringar som skett. Det är kanske främst synen vi använder när vi bekantar oss med en byggnad men självklart även känslan, hörseln och luktsinnet. Även med ögonen slutna kan vi känna byggnadens sammanhang. Är den avsedd att imponera på en besökare? Finns här höga trappor, reslig rumshöjd och tunga portar? Sitter dörrtrycket högt, ska jag känna mig liten och respektfull när jag närmar mig eller blir jag inbjuden som jämlike? Idag är Rådhusets funktion på väg att ändras och krav reses på tekniska förändringar av Stadshallen. Hur har denna miljö växt fram och vilka budskap kan man läsa in i dess gestaltning? Speglar byggnaderna dess funktion eller kanske något mer?

Bakgrund

När Klas Anshelm 1961 vann tävlingen om ny stadshall i Lund gjorde han det genom att presentera ett projekt som innebar bevarandet av Rådhuset och uppförandet av en ny stadshall, bredvid och bakom Rådhuset. Projektet var inte bara ett uttryck för en slagkraftig gestaltningsidé utan ett resultat av en lång process som innehöll många meningsskiljaktigheter kring hur platsen skulle utvecklas.

När vi närmar oss dessa byggnader stöter vi på begrepp som rådhus, stadshus, stadshall, kommunalhus. Begreppen är snarlika och som ofta är fallet i Lund har tiden en viktig roll, samma byggnad kan ha fyllt flera funktioner fast vid olika tillfällen. Benämningarna och utformningen av byggnaderna speglar på olika sätt hur stadens makthavare vid skilda tider organiserat stadens styrelse, deras sociala preferenser och relationerna dem emellan. Namnen på byggnaderna speglar administrativa begrepp. Lund är en stad till dess kommunreformen genomförs 1971. I Rådhuset bedriver rådhusrätten sin verksamhet till

ÖVERST:

De svängda

väggarna som definierar samlingssalarna ger spänst åt rummet.

NEDERST:

Genom entré i marknivå och glasade dörrblad kopplas byggnaden till stadsmiljön.

den tidpunkt då den blir en del av tingsrättens verksamhet och förflyttas till tingsrättsbyggnaden på Byggmästaregatan. Efter 1971 är Rådhuset inte ett rådhus i den gamla meningen men här finns fortfarande idag en representativ funktion genom den sal på tredje våningen som kallas Knutssalen. I Rådhuset har kommunalråden och även en del tjänstemän sina arbetsplatser. Stadshuset kallas den byggnad som ligger på Kyrkogatan 11 och som sedan 1926 tjänstgjort som stadshus med kommunal administration. Byggnaden uppfördes för Skånes Enskilda Bank 1906 men blev senare alltså övertagen av Lunds stad. När nuvarande Rådhuset uppfördes 1837 var det betecknat som stadshus och innehöll en del understödande verksamheter. I Bevaringsprogrammet kan man läsa:

I huset var det inrett krog, matservering, sprutbus och förvaringsrum för stadens räkenskaper. Högst upp låg Knutssalen, en stor festsal med ”entrefocerad orchestra och fem pelare”. Det var redan 1806, som Knutsgillet hade lagt fram ett förslag om kombinerat gilles- och rådbus. Arbetet hade löpt långsamt och tog riktigt fart först 1835, då Lunds Stadsbus Bolag bildades. Som aktietecknare i det stod Lunds stad, Knutsgillet samt 56 av stadens mera bemärkta borgare. I reglementet för bolaget angavs ändamålet vara ”att här i staden bygga ett stadshus och dermed förenad gästgifvaregård”.

När stadshuset byggdes var sammanblandningen mellan å ena sidan stadens representation, sammanträdeslokaler samt administrativa funktioner och å andra sidan borgerlighetens intresse för festlokaler inget märkligt utan ett uttryck för hur samhället organiserades. Rådhus och stadshus uppfördes som uttryck för den borgerliga offentligheten, de då ledande i samhället förfogade över en stor del av den ekonomiska och politiska makten. Blandade funktioner som stadens

angelägenheter samt handel och matservering i rådhusen har sedan medeltiden varit en tradition. Under 1900-talet utvecklas en mer renodlad administrativ och politisk funktion i rådhusen, kanske i samband med att rösträtten vidgas och att stads- och rådhus blir angelägenheter för fler och att administrationen behöver professionaliseras. Detta förstärks ytterligare under 1900-talet då stadens och kommunens åtaganden blir större, i fråga om socialt arbete, utbildning och vård. Administrationen växer och kan inte rymmas i enstaka äldre byggnader. Under 1950- och 1960-talen sker ett stort antal kommunsammanslagningar. De nya kommunerna är större och i många fall vill man manifesteras förändringen genom nybyggnation av stadshus eller kommunalhus. De görs då även multifunktionella med representation, sammanträdeslokaler och offentligt arrangerad kultur. I Lund var frågan om ett nytt hus väckt sedan länge, den verkar inte ha väckts till följd av kommunsammanslagningarna. Stad som administrativt begrepp försvinner vid kommunreformen 1971 och hade Stadshallen byggts efter dess, skulle kanske namnet varit ett annat. Men det är också ett faktum att städer som Lund med dess långa historia håller fast vid beteckningen även efter reformen. Märkligt nog finns begreppet *kommunalhus* på en av de ritningar som lämnades in under 1900-talets början med förslag på tillbyggnad av Rådhuset. Kommunalhus har i andra fall använts som begrepp för en ny byggnad som uppförts i samband med bildandet av en ny kommun när mindre kommuner gått samman. Utvecklade kulturella aktiviteter leder till nya beteckningar som t ex *medborgarhus*. Ett ord som *stadshall* har snarare anknytning till officiella administrativa funktioner.

NÄSTA UPPSLAG:

De vidgade fönstren på bottenvåningen sattes in 2010, efter att de gamla bröstningarna sågats ned, för att öka kontakten mellan ute och inne. Anshelmexperten Per Qvarnström menar att det förminskar byggnadens dramaturgi, kontrasten mellan den mörka bottenvåningen och den ljusa utåtriktade övre våningen. .

Stortorget och Stadshallens omgivning

Rådhuset och Stadshallen ligger som sig bör vid Stortorget, stadens historiska kärna med säte för stadens världsliga makt. Här skipades rätt och utdömdes straff. Förutom centrum för stadens styrelse, har torget varit stadens ekonomiska centrum. Torgets form är trekantig – äldre kartor kan tolkas som om torget utgör en breddning av Stora Södergatan – och torgytan har ökat över tid: I samband med bygget av Rådhuset 1837 vidgades torget ett tjugotal meter. Några år efter det flyttade handeln till det nya Mårtenstorget som etablerades på 1840-talet. 1841 ersattes det tidigare Rådhuset från 1700-talet med ett nytt vid norra sidan av Stortorget, i hörnet mot Kyrkogatan. Ytterligare en stark förändring av torgets uppbyggnad genomfördes 1914 då sparbankshuset vid torgets norra ände byggdes. Då lades den urgamla passagen från torget till domkyrkans sydsida, kyrkosträdet, igen och de båda mindre kvarteren blev ett kvarter. Den visuella kontakten mellan kyrkan och torget minskade. Den före detta banken är visserligen en ganska liten byggnad, om man jämför med de samtida och betydligt mer voluminösa byggnaderna som står uppradade längs Kyrkogatans västra sida, men det måste ha uppfattats ha medfört en avsevärd skillnad mot den tidigare utformningen av torget.

I relation till stadens ålder och Stortorget historia, är både Rådhuset och Stadshallen relativt nya byggnader. Vårt Rådhus är uppfört 1837 som stadshus. 1841 ersattes det tidigare Rådhuset från 1700-talet med ett nytt vid norra sidan av Stortorget, i hörnet mot Kyrkogatan. Rådhus- och Stadshallsbyggnaderna täcker hälften av det kvarter som heter Sankt Botulf. Kvarteretsstrukturen i området är förvånansvärt sentida med tanke på hur centralt vi befinner oss. Den gata som avgränsar kvarteret i söder är Botulfsgatan, framdragen på 1930-talet efter rivningar av äldre bebyggelse. I norr begränsas kvarteret av den gamla Skomakaregatan. I öster begränsas kvarteret av

Fasadernas

skrapfogade tegel representerar en estetik hämtad från brandgavlar och bakmurar. När Stadshallen byggs hamnar dessa i stadens finrum.

Svartbrödersgatan. Den gränd kallad Vårfrugatan, som delar kvarteret i två halvor, ligger egentligen på kvartersmark. Stortorget stenbeläggning viker på några platser för träd som mjukar upp torgets framtoning. Bebyggelsen runt torget är mestadels låg – de flesta hus är i två till tre våningar bortsett från några fyra- och femvåningshus. Bebyggelsen i de anslutande gatorna följer gatusträckningarnas krökning och därför upplever vi att torget omfamnas av bebyggelse från de flesta vinklar. Markytan sluttar 1,5 meter från norr till söder, vilket med den relativt vida öppningen, som utgörs av Stora Södergatan i torgets södra sida, förstärker känslan av att torgrummet ”dräneras” i söder. Sätter man en punkt i Stadshallens entré och mäter avståndet till tullarna i stadskärnans utkant, märker man att i östvästlig riktning är platsen något förskjuten mot öster medan avstånden till Norrtull och Södertull är identiskt, 730 meter. Platsen utgör alltså det historiska Lunds geografiska mittpunkt.

Rådtrum och beslutsvända i historiskt ljus

När tävling om ny stadshall utlyses 1961 är det för att hitta svaret på en förvånansvärt gammal fråga. Redan 1882 tillsattes en kommitté som skulle lösa lokalfrågan för stadens alla myndigheter. Kommittén föreslog en nybyggnad på stadshusets plats men detta förkastades av staden. 1898 hade frågan konkretiserats igen och den kände Stockholmsbaserade arkitekten Ferdinand Boberg gjorde ett förslag som innehöll rivning av stadshuset och ett nytt hus med rådhusrätt och en mängd kommunala myndighetsfunktioner, *Förslag till nytt kommunalhus i Lund*. Det togs också in förslag från Lunds stadsingenjör August Bernard Jakobsson. Men förslagen bedömdes bli för dyra att genomföra och istället beslöt staden

Samma perspektiv 50 år senare då Rådhusets gårdsbyggnader rivits och det gamla Stadshuset frilagts. 2010 kopplades Rådhuset samman med en täckt gång klädd i koppar. Äldre bild: Kulturen, negativ L 184.19.

att bygga om Stadshuset till rådhus. Den större frågan om lokaler för stadens myndigheter kunde skjutas på framtiden. Genom ombyggnaden till rådhus omdanas planlösning och interiörer helt. När huset uppfördes som stadshus 1837 lämnade man delar av fasaden oputsad av kostnadsskäl. Vid ombyggnaden 1900 putsades fasaden helt och det gjordes tillbyggnader på gården. På 1880-talet hade en gårdsflygel tillfogats i öster – även andra gårdsbyggnader fanns och troligen slöts gården av ett plank mot Skomakargatan innan gårdsflygeln byggdes. Platsen söder om Rådhuset vidgades.

Några år efter ombyggnaden, 1907, inkommer Landskronaarkitekten Fredrik Sundbärg med en *Förslagskiss till tillbyggnad af rådbuset i Lund*. Förslaget utgör en imponerande pompös nationalromantisk jugendbarock, krönt av ett högt torn som visserligen inte överskuggar Domkyrkans båda torn, men som skulle gett större pondus åt stadens världsiga maktcentrum.

1923–1937 var en kommitté tillsatt av stadsfullmäktige för att komma med förslag om lokaler för stadens myndighet och administration. Genom att köpa det tidigare bankhuset på Kyrkogatan 11 och bygga om det till stadshus kunde man lösa en del av problemen. Fler kommittéer startades, 1930 en kommitté för konserthusbyggnad och året därpå en kommitté för Stortorget's iordningsställande. Senare slogs de samman till en kommitté och man utlyste en arkitekttävling om förslag till rådhus och konserthusbyggnad vid Stortorget. Första pris i den tävlingen vann Stockholmsarkitekterna Sven Backström och Leif Reinius, men året var 1939 och det skulle komma viktigare frågor att behandla under den hösten. Trots ett bearbetat förslag 1941 visade stadsfullmäktige

År 1934 revs den Hedmanska gården för att ge plats för öppna Botulfsgatan, på bilden förbereds biografen Regiona för rivning 1955 för att ge plats åt Stadshallen. Till höger anas det nya hus som då uppförts efter ritningar av Backström & Reinius på uppdrag av Sam Nilssons järnhandel. Äldre bild: Kulturen negativ L 2724.17.

starka betänkligheter mot kostnadsberäkningarna och mot tankarna på en förvaltningsbyggnad sammanbyggd med teater och konserthus. Förslaget avskrevs, men inte på grund av att det förutsatte rivning av Rådhuset. Frågan om att riva Rådhuset var då inte så kontroversiell som man skulle kunna tro. Husets ålder var inte så uppseendeväckande i en stad som då ännu inte genomgått modernismens stadssanering med de omfattande rivningarna som komma skulle – det fanns fortfarande gott om gamla byggnader i Lund. Huset var dessutom ombyggt 1900 och tillbyggnaderna från samma tid var inte heller högt aktade på 1930-40-talen. Till den låga åldern ska även läggas en uppfattning om att byggnaden var i tekniskt dåligt skick. Den rustbädd på vilken konstruktionen vilade, hade syresatts då grundvattennivån sänkts till följd av byggprojekt i stadskärnan och sättningsskador hade uppstått. 1930-talet är även en tid då modernismen började prägla synen på hur staden borde utvecklas hos stadsplanerare, arkitekter, byggherrar och politiker. Inte heller historikern och arkeologen Ragnar Blomqvist som skulle bli stadsantikvarie 1961 motsattes sig en rivning av Rådhuset vid den tidpunkten. Blomqvist argumenterar att huvudsaken är att förslaget innebär att torgmiljön tillvaratar de väsentliga trivselvärdena i den gamla miljön, nämligen att den östra väggen får en sluten bebyggelse ”så att torgets gamla intimitet återvinnes, samt att samma vägg utläggas efter samma mjuka kurva, som den fordom har följt. Med hänsyn till nuvarande höga hushöjder och Stora Södergatans breddning bör torgväggen flyttas något åt öster.” Blomqvist har även ett alternativ, det är att bevara Rådhuset, men avslutar: ”För egen del anser jag, att den 800-åriga traditionen bör väga tyngre än den 120-åriga från 1830-talet, som dessutom får anses konservera ett missgrepp.” Blomqvist vill alltså då riva Rådhuset, bredda torget och sluta fasaden mot öster! 1949 har Backström och Reinius producerat ett nytt förslag som innehåller rivning av Rådhuset och ett nytt

stadshusförslag i väster samt ett polishus i östra delen av tomten. Förslaget får stark kritik i fullmäktige och går inte vidare. Samtidigt som modernismen och förnyelsen av stadskärnorna utvecklas börjar allt fler konsthistoriker och historiker reagera på förändringarna. 1950 bildas inventeringskommittén i Lund med syftet att kartlägga stadens äldre bebyggelse och peka ut de med stort värde ur kulturhistorisk synvinkel. 1952 läggs utredningen *Lunds stadsbild* fram under ledning av Blomqvist och i den anses Rådhuset omistligt. I december 1954 hålls det informations- och diskussionsmöte på Grand Hotel om Rådhusets framtid och Lunds dagblad arrangerar folkomröstning om husets öde. Blomqvist argumenterar då framgångsrikt för ett bevarande av Rådhuset, men för säkerhets skull skickar han den 20 mars 1955 ett brev till riksantikvarien för att be denne stoppa rivningen. Rivningen sköts upp och några år senare är det återigen dags att tävla om lösningen på frågorna om torgets utformning och gestaltningen av stadens officiella rum.

Till arkitekttävlingen 1961 bjöds arkitekterna Sven Backström och Leif Reinius, Hans Westman, Ingeborg Hammarskjöld-Reiz och Klas Anshelm. De tre senare var att betrakta som lundaarkitekter men med större inflytande än så. De hade alla uppdrag på andra håll men med en stabil bas i Lund med flera betydelsefulla uppdrag bakom sig. Backström och Reinius hade som nämnts ovan vunnit tävlingen om ny stadshall 1941. Bortsett från några ritningar är det enda bestående av det tidigare stadshallsprojektet utformningen av Sam Nilssons järnhandel vid sydsidan av Stortorget. Förklaringen är att efter att Backström och Reinius vunnit tävlingen, anvisade stadsbyggnadskontoret den arkitektfirman när järnhandeln ville bygga nytt längs den nya Botulfsgatan. Motivet var att arkitektfirman skulle kunna hålla samman gestaltningen runt torget, men så blev det inte. 1961 önskade man att tävlingsförslagen skulle redovisa två alternativ, ett med en ny

stadshall samt ett bevarande av Rådhuset och ett annat med en rivning av Rådhuset och en ny stadshall. Samma år som tävlingen om Lunds stadshall ägde rum, publicerades en bok som innehöll stark kritik mot modernismen, Jane Jacobs *The death and life of great American cities*. I denna bok ifrågasätts stadssaneringar, omfattande rivningar och funktionsseparering. Boken kan inte ha påverkat Anshelm, men frågorna låg i tiden efter modernismens långa framgångstid. 1960-talet kom att innebära prövningar för Lunds stadsbyggnad. Staden växte, bilismen ökade, handeln förändrades och det planerades för en trafikled genom stadskärnan samtidigt som ett nytt bevaringsprogram (Lunds stadsbild 1968) var under utarbetande. De tekniska frågorna dominerade stadsplaneringen men befolkningen efterfrågade även något annat. 1964 hade FNs organisation UNESCO antagit Venedigdokumentet, samma år bildades även Icomos, en internationell organisation vars syfte är att sprida och stödja intresset för att bevara äldre byggnader. Under denna tid pågick även en debatt om att bredda planeringen från ett traditionellt elitistiskt perspektiv till ett mera demokratiskt med medborgarnas inflytande. Detta kan inte ha påverkat Stadshallens utformning men önskan om en demokratisk framtoning låg i tiden och naturligtvis väldigt nära till hands i en byggnad som skulle inrymma fullmäktiges sammanträdeslokal. Det känns i efterhand som om Anshelm träffade väldigt rätt med sin lösning i en dynamisk tid. Sett i ljuset av 1960-talets byggande var Stadshallen representativ för sin tid. Under 1940–60-talen byggde man gärna i enkla material såsom rå betong och oputsat tegel. Dessa material uppfattades som progressiva och tidens byggande med offentligheten som beställare resulterade i många byggnader med anknytning till enkelhet. Kopplingen mellan publika och politiska

**Fredrik
Sundbärgs**

förslag från 1907
illustrerar en
kraftfull tillbyggnad
av Rådhuset,
intill Hedmanska
gårdens gavel.
Strax därefter fick
han uppdraget att
rita en tillbyggnad
på AF-borgens
norra sida. Kulturen
arkiv A 2015.

funktioner var också typiskt för tiden, ett sätt att stärka demokratin. De publika funktionerna blev ett tillägg som inte funnits vid torget tidigare.

Beskrivning

Betraktad från torget är Stadshallen en nedtonad byggnad som låter Rådhuset med sin putsornamentik, horisontella orientering och valmade tak dominera platsen.

Stadshallen smyger liksom upp bakom och bredvid Rådhuset. Intrycket förstärks av de enkla materialen, de enkla formerna och den låga byggnadshöjden i de framträdande byggnadsdelarna. Känslan förstärks av en stor kastanj som står intill Stadshallens entré. Detta träd sparades i Anshelms projekt och utgör en rest av den bakgård som hörde till bebyggelsen som revs inför Stadshallens tillblivelse. Entrén är generöst glasad och nivån på entrén densamma som torgets yta. De omgivande murytorna är i kontrast slutna och ganska stränga. I våningen en trappa upp öppnas fasaden med stora glasade ytor och under taket ett fönsterband. Höjer man blicken ytterligare syns de båda ovala salarna, klädda i patinerad koppar, som höjer sig över omgivningen. De signalerar på ett diskret sätt att byggnaden rymmer funktioner som skiljer den från andra. Men betraktat från omgivande gator och Botulfstorget, ger inte byggnaden någon klar signal om den offentliga publika funktionen som ryms invändigt. Här dominerar intrycket av skyltfönster. Visserligen är även här den andra våningen försedd med generösa glasytor, men det är först när de invändiga lamporna tänts och foajén är fylld med folk som byggnaden verkligen upplevs som publik. Kontakten mellan ute och inne blir stark, den

Fasader som innehåller butiker i markplan gör att den offentliga publika funktionen blir mindre tydlig.

omgivande staden närvarande i byggnaden. Liksom torget är Stadshallen trekantig till formen, även om hörnen är avskurna. Byggnadsantikvarie Anna Rabow, som gjort en undersökning av Stadshallen, framhåller att skalan och byggnadens inpassning i gaturummet är medvetet gjort av arkitekten för att ”betona det vardagliga, för att Stadshallen skulle upplevas som en förlängning av kommuninvånarnas stadsliv, en idé Anshelm delade med andra samtida stadshusarkitekter”.

Anshelms formspråk är tydligt, men det vi inte kan se är hur de robusta tegelfasaderna faktiskt inte speglar den bärande konstruktionen av inklädda stålpelare och tak av armerad betong. Upplevelsen från Botulfsplatsen domineras av den höga kopparklädda salens resning över plantaket. Murverket framhävs av att fönstren skjutits in och djupa fönsternischer bildas. Materialvalet med sitt skrapputsade, gula, maskinslagna tegel i fasader är enkelt. I sockeln fortsätter torgets smågatsten och knyter byggnaden tätare till platsen. Invändigt finns grå träullsskivor i taken för att minska stegljud – de är inte ens tillpassade och sågade efter rummets form utan monterade hela vilket ytterligare anknyter till enkelhet. Byggnaden utmärks av anspråkslösa material. Allt slits inte så vackert och man kan till och med sakna lite glamour, men vardagligt och nära, det måste erkännas. I hela foajén finns nakna glödlampor som påminner om belysning i artistloger. Även det och en begränsad takhöjd gör att Stadshallen upplevs som förvånansvärt intim och enkel med tanke på dess officiella funktion, men det är förmodligen helt enligt beställarna och arkitektens intentioner och präglad av tidens anda. De många butikslokalerna utan sammanhang med verksamheten avdramatiserar byggnaden, gör den vardaglig men har också alltid varit en del av de givna ekonomiska ramarna, allt sedan tävlingen 1961. De förändringar Stadshallen genomgått har varit små anpassningar för att vidmakthålla byggnadens huvudsakliga funktion.

Avslutning

Lund är inte platsen där alexanderhugg präglar problemlösning i stadsplaneringen eller starka män politiken. Snarare är det en miljö som kännetecknas av reflektion, överväganden och diskussioner. Det provocerar några och stimulerar andra. För mig är upplevelsen av Stadshallen och Rådhuset omöjlig att separera från de överlagrade tidsskikten, aningen om att de utgör en del av en större helhet med trådar bakåt och framåt samt utåt i den omgivande stadens geografi. En dubbelexponering av nytt och gammalt, stadens styrelseskick och invånarnas vardagliga vanor, av långsamma beslutsprocesser och av det moderna samhällets våldsamma omstötning av våra stadsmiljöer. Rådhuset och Stadshallen är en enhet som är tidstypisk, präglad av en av sin tids mest framstående och produktiva arkitekter som med en liten tight firma genomförde ett stort antal inflytelserika projekt, präglade av sin tid men också drivna mot en särskild omsorg om form och gestaltning och materialval. Stadshallen är sin tids svar på en omdaning av stadskärnan, en lågmäld lösning på en kamp mellan olika ideal – den hårdföra modernistiska som krävde förnyelse på bekostnad av historiska samband och successivt framväxta miljöer, samt den konservativa syn som byggde på idéer om successiva förhandlingar och mindre korrigeringar av stadsrummet snarare än drastiska händelser. I många svenska städer fick den modernistiska stadsförnyelsen ett stort genomslag. Så skedde även i Lund men tack vare en levande debatt som fördes av många engagerade och pålästa invånare fick varje saneringsprojekt stötas och blötas. Argumenten prövades och luftades, kanske i större grad än i många andra städer. Kanske kan Rådhus- och Stadshallsprojektet ses i ljuset av det? När Anshelm vann tävlingen 1961 hade diskussionerna om stadskärnornas förnyelse nyss börjat. Det skulle komma

ytterligare svåra frågor om förnyelse och många rivningar som medförde stora kulturella förluster. Byggandet av ett nytt stadsbibliotek 1970 på bekostnad av många gamla fina hus längs Sankt Petri Kyrkogata och Bredgatan samt de långt framskridna planerna på genomfartsleden i stadskärnan, rivningen av Bülowiska huset på Mårtenstorget 1971 för Domus räkning, visar att Stadshallslösningens drag av kompromiss och känsliga nyansering av modernismen inte fick fullt genomslag. För ett hus projekterat under upptakten till de stora stadssaneringarna på 1960-talet är det en ovanligt finstämd gestaltning, känsligt inpassad i miljö men även osentimental i fråga om Rådhusets historiska kontext som en del av en kvartersbebyggelse med gårdsbebyggelsen som revs och ett hus som rycktes ut och ställdes fritt som ett objekt på torget.

Hur byggnader gestaltas och rummet organiseras visar hur man vill att relationen mellan medborgarna och den representativa makten ska upplevas. I Lunds Stadshall ska medborgare på väg till konsert eller föreläsning kunna träffa på de politiskt valda. Karin Arvastson hävdar i sin bok om kommunhus att kommunalhusen kan ses som nyckelsymboler för den offentliga sektorn och för den representativa demokratin och att kommunhuset ofta är resultatet av ett prestigefyllt projekt, en arkitektonisk manifestation som anknyter till samtida stilideal och där man anlitar samtidens ledande arkitektkontor. Det stämmer väl in på Lund. Lunds Rådhus var tänkt att ge monumentalitet och prakt för sin tid men strax efter att det blev byggt började bankpalatsen och större bostadshus skjuta i höjden i omgivningen. Lunds Rådhus ser idag tämligen litet ut i förhållande till annan bebyggelse men så har

1960-talets

välståndsökning och bilism överflödade de gamla stadskärnorna med bilar. Äldre bild: Kulturen negativ 2729.21.

också staden vuxit. När huset byggdes 1837 fanns ca 4 000 invånare i Lund, vid ombyggnaden till rådhus cirka 16 000, när Stadshallen stod klar bodde cirka 50 000 i Lund, idag är det cirka 120 000, men i en större geografisk enhet.

Vi kan se Stadshallen som ett uttryck för det demokratiska samhället, men också för en nyanserad modernism med platsspecifik utformning. Byggnaden är en spegling av Lund och ett individuellt lokalt uttryck för en hektisk tid med omdaning av svenska stadskärnor. Kulturyttringar, meningsutbyte och demokratiskt beslutsfattande på lokal nivå är kanske kärnan i vårt samhälle. Att skapa rum och mötesplats för detta är förträffligt. Att göra det med koppling bakåt i tiden och med en krok in i framtiden är genialt.

Litteratur och lästips:

Anshelm, Klas. 1979. *Stadshall-rådhus, Lund, 1961-68.* Arkitektur 1979:7, s. 28-30.

Arvastson, Karin & Hammarlund-Larsson. 2003. *Offentlighetens materia: kulturanalytiska perspektiv på kommunhus.* Stockholm: Carlsson i samarbete med Noriska museet.

Celsing, Peter., Brandt, Ove & Anshelm, Klas. 1968. *Stadshallen i Lund. Akustiska åtgärder i konsertsalen. Teknisk beskrivning.* Arkitektur 1968:12, s. 4-15.

Qvarnström, Per. 1998. *Arkitekt Klas Anshelm: samlade arbeten.* Stockholm: Byggeforskningsrådet.

Qvarnström, Per. 1999. *Lunds stadshall: underlag för byggnadsminnesförklaring.* Lund: Qvarnström Byggstudier.

Rabow, Anna. 2017. *Stadshallen i Lund: antikvarisk förundersökning 2017.* E-rapport 2017:13, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

Summerson, John. 1963. *Heavenly mansions and other essays on architecture.* The Norton library 210. New York: Norton.

Entrén till
Lunds Stadshall.

Chapter Introductions

This yearbook is about communication, or more specifically, what communicative practices, such as writing letters, writing diary entries, setting up road signs, tell us about the time when the practice took place. Below is a brief introduction of each chapter.

Jon Helgason

An “I” Always Assumes a “You”

Ever since ancient times, the letter, compared to other literary genres, has been considered to have a special ability to convey a true image of self and inner life. Letterwriting in earlier times should be considered in the same light as the use of social media today. There seems to be a basic human need to communicate and to become someone; to become an “I”.

Anders Jansson

Writing for Yourself

Diaries make fascinating reading. The style can be very personal, and it often feels like we get to know secrets that no one else knows. Diaries are eyewitness sources,

Fotografi funnet under golvet på Atelier Jonn i Lund vid renovering 2012. Beställare okänd. Foto Ida Ekelund, Atelier Jonn. KM 93676.7165.

and that is why we find them so interesting. But we have to remember that when the author writes, he has already formed his own impressions and there is a subjectivity in the writing process itself.

Conny Johansson Hervén

The Coin as Propaganda

For centuries, the subjects of kings and emperors have been dazzled by the faces of their rulers every time they looked at a coin, despite the coins being stylized ideals rather than natural-looking portraits. The coin was not only important for facilitating transactions, but also played a role as message bearer in the spread of religion and power propaganda.

Gunilla Jarlbro

Campfire Gathering

Regular television broadcasts in Sweden began in 1956, but TV's major breakthrough came two years later when Sweden organized the Soccer World Championship. The introduction of TV changed the forms of social interaction. Whereas before watching TV was a private activity, it now becomes a social event that guests are invited to.

Karin Hindfelt

Clothes Make the Man

We often imagine communication as taking a verbal or written form. But communication is far more than that. The body as a whole is a linguistic tool that can create and convey messages. Naturally, the clothes we wear bear witness to who we are and how we want to be perceived.

Jes Wienberg

The Changing Meaning of Rune Stones

Although the purpose of raising a monument is often to draw attention and create an eternal memory, it rarely works as intended. Despite choosing lasting materials, the message of the monument is soon ignored or forgotten. After what can sometimes be a short period of time, the context changes and with it, its meaning.

Niklas Ingmarsson

Communication Along the Way

Our road signs will gradually be dismantled and destroyed. In a far-off future selected relics will remain in museum collections, where researchers with wrinkled brows will try to understand what purpose these artefacts served, how they were used and what they meant.

Henrik Borg

A Design Language for Democracy

The City Council House in Lund (Rådhuset) and the Lund City Hall (Stadshuset) are prestigious buildings in the city's prime locations; buildings that meet the demands of official power in the common sphere. They send signals we perceive and they are physical reminders of the past. They connect us with the ideals that people in the past wanted to express or expressed unintentionally.

Skrivmateriel som
funnits i det Wulffska
hemmet, Kiliansgatan 17,
Lund. KM 41000.574.

Medverkande författare

Henrik Borg

Stadsantikvarie och bebyggelseantikvarie, Kulturen.

Jon Helgason

Docent i litteraturvetenskap, Lunds universitet.

Conny Johansson Hervén

Avdelningschef Kulturmiljö, Kulturen.

Karin Hindfelt

Intendent, Kulturen.

Niklas Ingmarsson

Intendent och projektledare, Kulturen.

Anders Jansson

Intendent och registrator, Kulturen.

Gunilla Jarlbro

Professor i medie- och kommunikationsvetenskap, Lunds universitet.

Jes Wienberg

Professor i historisk arkeologi, Lunds universitet.

Gåvor och donationer

Kulturen tar tacksamt emot gåvor, testamenterade medel och mecenatmedel. Tack vare detta generösa stöd kan vi investera i verksamheten samt finansiera projekt som vi i annat fall inte hade haft möjlighet att genomföra.

Vi tackar för de gåvor och donationer som mottogs 2017:

André, Ingrid, Lund
 Andreasson, Yvonne, Lomma
 Antonsson, Inger, Lund
 Arfwidsson, Gustaf, Lund, enligt testamente
 Björck, Anders, Lund
 Björck, Lars, Åseda
 Edfeldt, Eva, Växjö
 Ekstrand, Lars, Lund
 Hedberg, Gunnel, Malmö
 Hollerup, Margareta, Genarp
 Hugosson, Margit, Bjärred
 Hyltén-Cavallius, Klas, Lund
 Hyltén-Cavallius, Ulf, Lidköping
 Jacobsson Pettersson, Helene, Mörbylånga
 Johansson, Birgit, Höör
 Johansson, Siv, Lund
 Kronvall, Bodil, Lund
 Lewenhaupt, Tonie, Rydebäck
 Persson, Berit, Smygehamn
 Ryding, Ale, Lund
 Schoenhals, Michael, Lund
 Österlin, Per-Olof, Södra Sandby

Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige

Hedersledamöter och styrelse

Högste beskyddare

Hans Maj:t Konung Carl XVI Gustaf

HEDERSLEDAMÖTER

Bertil Hagman
Lennart Nilsson
Margareta Nilsson
Hans Rausing
Märit Rausing
Martin Wiklund
Stefan Wiklund
Thomas Wiklund

KULTURENS STYRELSE 2017–2018

Representanter valda av föreningen:

Bengt L Andersson, ordförande
Lars Wetterberg, vice ordförande
Gustav Olsson, verksamhets- och museichef
(fr o m 11 september 2017)
Lena Leufstedt
Eric Hamilton
Hanne Mannheimer
Gustaf Lorentz
Carl Piper
Alexandra von Schwerin
Suppleanter är Ann-Christine Kullgren
och Lars-Eric Jönsson

Region Skånes representanter:

Ulf Nilsson (FP)
med suppleant Stefan Sandberg (MP)
Ingrid Jägerhed (S)
med suppleant Ronny Johannessen (M)

Lunds kommuns representanter:

Lars V Andersson (C),
suppleant Elvira Mehic (S)
Lars Andrae (S),
suppleant Eva Hergen s (KD)

Personalrepresentanter:

Karin Hindfelt, DIK
Lars Tedenbrant, Vision

Arbetsutskott:

Bengt L Andersson (ordförande)
Lars Wetterberg
Hanne Mannheimer
Gustav Olsson

VAD SÄGER DET OSS

att man skrev brev till varandra på ett särskilt sätt under en viss tid? Hur förändrades vår tillvaro när den kommunikativa praktiken "titta på tv" blev en del av vår vardag? Varför har vi sedan urminnes tider präglats mynt med ansikten och annat, när det i någon mening borde räcka med att enbart ange ett särskilt monetärt värde? Där finns årsbokens röda tråd, i frågor ställda på sådant sätt, men förvänta dig inte en röd tråd i innehållet. Tänk om vi på förhand visste att den här idén skulle välkomna texter som handlar om t.ex. jättinnan Hyrrokkin, Stadshallen, Herr Gårman och Don Johnson!

Omslagsfoto: Viveca Ohlsson. Illustrationer från brev skickade från konstnären Raine Navin till Kulturen 2006. Bilderna är beskurna.

